

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

KATEDRA ZA STARU POVIJEST

Stričak Jelena

NARODNOSTI I ZAVIČAJI U NATPISIMA RIMSKE SENIJE

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. Bruna Kuntić-Makvić

Zagreb, rujan 2014.

Sadržaj

1. Predgovor	4
2. Uvod.....	6
3. Senj tijekom prapovijesti i antike.....	7
4. Izvori	13
4.1. Literarni izvori	13
4.2. Materijalni izvori	15
5. Literatura	20
6. Epigrafski spomenici	23
6.1. Izravna potvrda narodnosti ili zavičaja.....	24
6.1.1. Aurelije Dionizije, Židov iz Tiberijade	24
6.1.2. Marko Klaudije Stratonik iz Nikomedije i Marko Klaudije Marcijan	26
6.1.3. Lucije Aurelije Viktor iz Ekvuma i Aurelije Sekund	27
6.1.4. Flavija Prokula i Justo Napolitanac	29
6.2. Neizravna potvrda podrijetla	31
6.2.1. Kvarta Livija.....	31
6.2.2. Veridija Psihe	33
6.2.3. Silicija Ditueijona i Aselije.....	34
6.2.4. Karijena, Lucije Valerije Prisk i Veracija Paula.....	36
6.2.5. Hermo i Gaj Antonije Ruf	38
6.2.6. Marko Gnorije Satir i Gnorija Sekundina.....	40
6.2.7. Lucije Valerije Agatop i Valerija Montana	42
6.2.8. Lucije Valerije Agatop	43
6.2.9. Sarmencije Gemin	44

6.1. Pretpostavka podrijetla	45
6.3.1. Lucije Kalpurnije Maksim i Mutijena Maksima	45
6.3.2. Gesija Maksima	46
6.3.3. Lucije Gaviije Optat i Gaviija Maksima.....	47
6.3.4. Faust i Tit Julije Saturnin.....	49
6.3.5. Valerije Valerijan i istoimeni sin.....	50
7. Analiza natpisa	52
7. 1. Spomen narodnosti na natpisu	52
7. 2. Spomen zavičaja na natpisu.....	53
7.3. Pretpostavka podrijetla	54
7.3.1. Pretpostavka domaćeg podrijetla.....	55
7.3.2. Pretpostavka grčkog ili orijentalnog podrijetla	56
7.3.3. Pretpostavka italiskog podrijetla.....	57
7.4. Statistički rezultati analize.....	58
8. Zaključak	61
9. Summary	63
10. Bibliografija	63
10.1. Kratice	64
10.2. Literatura	66
11. Prilozi	72
11.1. Natpisi.....	72
11.2. Odlomci djela starih pisaca.....	80

1. Predgovor

O punom rasponu etničke raznolikosti stanovništva rimske Senije može se samo nagađati: jedini do danas očuvani izvor informacija koji svjedoči o životu ove važne luke Rimskog Carstva je malobrojna spomenička građa pronađena u samoj Seniji i bližoj okolini. Ipak, i ti su izvori škrti i donose šture podatke te sam se u većini slučajeva morala osloniti na zaključke iz literature o narodnostima i zavičajima stanovnika onodobne Senije.

Svrha je ovog rada bila vidjeti koje podatke o etničkoj slici pružaju epigrafski spomenici. Malobrojne su osobe na spomenicima istaknule jednu ili obje stavke za kojima sam tragala. Za nekolicinu su na spomenicima istaknute informacije koje posredno ukazuju na podrijetlo, kao što su imenske formule, štovanja različitih kultova te društveni položaji i funkcije: te su pretpostavke potvrđene u literaturi ili se o njima još raspravlja. U nekoliko slučajeva spomenici ničim ne odaju podrijetlo osoba te sam se tada u potpunosti morala osloniti na literaturu, u kojoj se o podrijetlu osoba pretpostavlja većinom na temelju imena koje nosi.

Struktura rada je sljedeća: u uvodnome je dijelu dan pregled opsega istraživanja, cilj istraživanja te način postizanja tog cilja, tj. metodologija rada; slijedi poglavlje u kojem je objašnjen geografski položaj Senja i njegove značajke te pregled prapovijesti i antike na senjskome području. Razmotrene su aktualne teorije o stanovništvu senjskog kraja prije romanizacije. Zatim su predstavljeni literarni i materijalni izvori koji se odnose na prapovijesno i antičko razdoblje senjskog područja te odabrana literatura kojom sam se služila u izgradnji same teme diplomskog rada. U sljedećem se poglavlju rada predstavlja mali korpus od 18 natpisa sa spomenom 30 osoba: spomenik svake osobe je detaljno analizirana i na temelju te analize su doneseni zaključci o podrijetlu stanovništva rimske Senije posvjedočenog na dosad pronađenoj epigrafskoj građi. Nakon zaključnog poglavlja slijede kratak sažetak na engleskom jeziku, bibliografija te prilozi, fotografije natpisa (ustupili su mi ih na korištenje Gradski muzej Senj i Arheološki muzej Zagreb) i odlomci iz djela antičkih autora.

Što se fotografija natpisa tiče, izgubljeni su spomenici Gesije Maksime i Sarmencija Gemina pa nema ni njihovih slika: od dva spomenika Lucija Valerija Agatopa do danas je sačuvan samo dio jednog, na kojem je kognomen otučen (Prilog 11.1.11.), dok je natpis sa

spomenom Agatopa i žene mu Valerije Montane samo zabilježen u prijepisu iz *CIL-a*.¹ Od čitavog natpisa Lucija Aurelija Viktora je sačuvan desni donji rub sa spomenom Aurelija Sekunda, dok je dio s Viktorovim imenom izgubljen (*CIL* III, 3016; Prilog 11.1.3.); samo je lijevi rub natpisa Flavije Prokule i Justa Napolitanca opstao do danas te je vidljiv samo dio Justova kognomena (*CIL* III, 3019; Prilog 11.1.4.). Natpis Marka Gnorija Satira u spomen Gnorije Sekundine je također oštećen na desnoj strani te je stoga moguće da je druga spomenuta osoba bila muškog spola (Prilog 11.1.10.), a zbog oštećenja desne strane natpisa Lucija Valerija Priska, njegove majke Karijene i žene mu Veracije Paule ne možemo pročitati Karijenin kognomen (*ILJug* 918; Prilog 11.1.8.). Ostali su natpisi sačuvani do današnjeg dana te se njihove fotografije nalaze u prilogu: i oni imaju manja ili veća oštećenja koja, na sreću, ne utječu na čitanje imena osoba koja se na njima nalaze.

¹ *CIL* III, 3017

2. Uvod

Antička Senija svoj procvat duguje jedinstvenom geografskom položaju zahvaljujući kojem je postala sjecište putova iz priobalja u unutrašnjost te središte žive trgovine. Stoga je postala privlačna velikom broju osoba iz različitih dijelova Rimskog Carstva, koji su u Seniju donijeli različite kulture i utjecaje, o čemu svjedoče do danas otkriveni materijalni izvori. Kronološki je okvir istraživanja određen datacijom epigrafskih spomenika koji su nađeni na širem području današnjeg Senja te na obližnjem prijevoju Vratnik (prvo do treće stoljeće poslije Krista).

Cilj je rada bio na temelju 18 spomenika na kojima se spominje 30 osoba utvrditi koje podatke epigrafska građa pruža o narodnosti i zavičaju, ustanoviti koliko se i na koji način narodnost i zavičaj te podrijetlo na natpisima izražavaju; u slučaju da nema eksplicitne potvrde nijedne od tih stavki, pratilo se posredne pokazatelje pomoću kojih bi se oni mogli razabrati. Kada ni to nije bilo moguće, etnička se pripadnost stanovnika rimske Senije tumačila pomoću relevantne literature koja pokušava istražiti i pretpostaviti podrijetlo Senijaca rimskog doba.

U slučaju četiri osobe je na samome spomeniku istaknut zavičaj, kod jedne od njih i narodnost. Za 13 je osoba kombinacijom relevantne literature te posrednih pokazatelja na spomeniku (ime, društveni status, funkcija koju navedena osoba obavlja, eventualne časti koje su joj dodijeljene te pripadnost određenom kultu i njegova popularnost u određenom dijelu Rimskog Carstva) pretpostavljeno podrijetlo. Devetero nema nikakvih indikacija podrijetla na samome natpisu te je njihovo podrijetlo pretpostavljeno isključivo na temelju literature.

3. Senj tijekom prapovijesti i antike

Senj se smjestio usred neplodnog i rijetko naseljenog krškog kraja koji karakteriziraju oskudna i rijetka prirodna vegetacija te veoma čest i intenzivan sjeveroistočni vjetar–bura. Strma brda u njegovu zaleđu dodatno naglašavaju utjecaj oštre kontinentalne klime, dok otoci pred gradom smanjuju povoljne maritimne klimatske utjecaje.² Sam se grad smjestio na ušću Senjske drage, usječene usred golih padina Kapele i Senjskog bila. Draga je prije dva tisućljeća imala drugačiji izgled od današnjeg, koji je poprimila zbog akumulacije materijala nanošenog s okolnih brda tijekom otapanja snijega. Morski je zaljev ulazio dublje u kopno te je prirodna luka bila sigurnija, prostranija te bolje zaštićena od udara bure.³ Kontinuirano naseljavanje još od prapovijesti Senj može zahvaliti povoljnom smještaju u podnožju prijevoja Vratnik, najnižeg gorskog prijevoja na Velebitu (698 metara),⁴ što ga je još tijekom prapovijesti odredilo za čvorište prometnih putova. Vratnik je udaljen 6 kilometara zračne linije, to jest 14,5 kilometara cestom od morske obale i od početka naseljavanja se pokazao kao najkraća veza panonskih, dinarskih i alpskih područja s Jadranom, čime je Senj najpovoljnije mjesto za naseljavanje i izgradnju luke na području od Rječine do ušća Zrmanje.⁵ Privlačnosti ovog područja pridonosi i pristup pitkoj vodi te bogatstvo šuma, čijoj se eksploataciji veoma rano pristupilo.⁶

Prvi do sad otkriveni materijalni nalazi sa senjskog područja datiraju u mlađe kameno doba, kada su naseljene pećine i zakloni ispod Velebita. U kasno brončano⁷ ili u željezno⁸ doba osnovana je naseobina na brdu Kuk nedaleko Senja.⁹ Gradina na brdu visine 144 metara opasana suhozidom postala je upravno, vjersko, gospodarsko i strateško središte svoje zajednice.¹⁰ Akropola gradine se sastojala od 5 ili 6 terasa koje su bile okružene suhozidnim bedemima. Vododerinama ograđenima suhozidom bile su regulirane vodene bujice.¹¹ Ispod gradine se najvjerojatnije razvio suburbij, dok su različite vrste novca dokaz aktivne trgovine u trgovištu uz potok prema morskom zaljevu: pronađene su dvije barbarske imitacije novca

² Rogić 1965, 10.

³ Viličić 1988, 68.

⁴ Glavaš 2010, 6.

⁵ Szavitz Nossan 1970, 127.

⁶ Ljubović E. 2001, 8.

⁷ Isti, 392.

⁸ Glavičić M. 1994a, 1.

⁹ Glavičić M. 1994c, 42.

¹⁰ Glavičić M. 1994a, 2.

¹¹ Glavičić M. 1994b, 82.

Filipa Makedonskog, dva brončana kartaška novca koja se datiraju u 3. st. pr. Kr, brončani novac talijanskog grada Teate iz 217. g. pr. Kr. te numidski, apolonijski, dirahijski, republikanski i familijarni novac.¹²

Povišeni položaj osiguravao je stanovništvu sigurnost, kao i odličnu promatračnicu koja je omogućavala dominaciju nad čitavim Podgorskim kanalom.¹³

Tijekom željeznog doba nastale su i prve naseobine na današnjem mjestu grada Senja (predrimski Senja). Polako se napuštala gradina, a autohtono se stanovništvo preselilo uz luku. Na području današnjeg Senja pronađen je novac grčkih gradova Dirahija, Apolonije i Panorma na Siciliji¹⁴ te apulska keramika,¹⁵ što također govori o značenju trgovine i prije rimskog razdoblja senjske povijesti.

Prijeporno je kojem ilirskom narodu je gradina na brdu Kuk pripadala: Japodima,¹⁶ Liburnima¹⁷ ili nekom sasvim drugom, čiji se utjecaj do vremena antike nije sačuvao na ovom području.¹⁸ Vjerojatno je tijekom godina međusobne komunikacije na ovome području došlo do određene simbioze stanovništva obale i zaleđa, to jest Liburna i Japoda.¹⁹ Slika se ne kristalizira ni dolaskom Rimljana i pacifikacijom ovog dijela jadranske obale. Senja je bila rano uvedena u rimski svijet zahvaljujući održavanju pomorskih i trgovačkih veza s Italijom dugo prije početka interesa Rima za ovo područje, što je jedan od uzroka nedostatka domaće

¹² Glavičić M. 1994b, 83.

¹³ Glavičić A. 1966, 391.

¹⁴ Zaninović 1980, 188.

¹⁵ Glavičić M. 1994a, 4: autor napominje kako su na gradini Kuk pronađena tri ulomka apulske keramike.

¹⁶ O japodskoj kulturi, antičkim vrelima te literaturi koja donosi detaljne podatke o Japodima usp. Olujić 2007. Japodi razvijaju osnove svoje kulture u razdoblju 12. do 8. st. pr. Kr. Njihov teritorij obuhvaća Liku i japodsko Pounje. Pošto većina ranijih saznanja o istočnoj jadranskoj obali dolazi iz pera grčkih logografa i povjesničara, ne treba čuditi da spomena Japoda kod njih nema: njihova se interesna sfera svodila na obalni pojas i otoke, dok ih unutrašnjost nije previše zanimala. Nezastupljenost Japoda u antičkim izvorima prestaje s početkom rimskog interesa za istočnu obalu Jadrana te početkom vojnih pohoda koje su povelili protiv epihorskog stanovništva: upravo u djelima koja govore o vojnim pohodima Rimljana Japodi dobivaju velik prostor zahvaljujući svojoj sada već poslovičnoj ratobornosti.

¹⁷ Za detalje o liburnskoj kulturi usp. Batović 2005; za društvene prilike ranorimske Liburnije te detaljan popis relevantne literature usp. Kurilić 2008. Etnogeneza Liburna dovršena je vjerojatno oko prijelaza iz 2. u 1. tisućljeće pr. Kr. Teritorijalno zauzimaju prostor između rijeka Raše i Krke. Šime Batović ugrubo dijeli razvoj liburnske kulture na 3 razdoblja: tijekom 11. i 10. stoljeća prije Krista u sklopu seobe naroda stižu na područje istočnog Jadrana; razdoblje liburnske prevlasti na Jadranu od 9. do 5. stoljeća prije Krista te postupno opadanje liburnske moći od 5. do 1. stoljeća prije Krista.

¹⁸ Matijević–Sokol 1994, 28: jedan od antičkih izvora kojim raspolazemo je djelo *Geografija* (VII, 5, 4) geografa Strabona Amasijsca (1. st. pr. Kr./1. st. po. Kr) koji navodi kako plovidba japodskom obalom iznosi tisuću stadija te da se teritorij Japoda proteže od Dunava do Jadrana. Nakon japodske slijedi liburnska obala, čija dužina iznosi 1050 stadija. Ovaj navod o japodskoj obali ne mora nužno označavati da su upravo Japodi osnivali gradine na ovom području, ali ni ta mogućnost nije isključena.

¹⁹ Katičić 1968, 50; Zaninović 1980, 187: Kao jedan od dokaza da su Japodi u jedno doba držali teritorij uz more neki autori navode njihovo naseljavanje srednje i južne Italije tijekom prapovijesti. Zaninović navodi *Tabulae Iguvinae* na umbrijskom jeziku, koje označavaju Japode kao neprijatelje, što znači da su u određenom razdoblju povijesti upadali na teritorij Umbra, u srednju Italiju.

antroponimije na natpisima antičke Senije i konfuzije oko etničke pripadnosti autohtonog stanovništva.²⁰

U rješavanju ove problematike postoji nekoliko suprotstavljenih teorija. I dok se većina današnjih povjesničara slaže da su se tijekom različitih perioda na ovome području izmjenjivali Japodi i Liburni, trajanje, oblik preuzimanja i vrsta same vlasti razlog su priličnih prijemora.

Osim nedostatka epihorskih imena, koja bi bila najjasniji pokazatelj pripadnosti osobe određenom narodu, zbog slabe istraženosti na području između Rijeke i Senja nema arheoloških nalaza koji bi posvjedočili o narodu koji je ovdje prevladavao.

Nakon što su pokorili Venete, Rimljani su postali susjedi Histrima, s kojima su ratovali 221. godine pr. Kr. zbog gusarskih prepada na rimske brodove. 181. g. pr. Kr. osnovana je kolonija Akvileja u svrhu što bolje kontrole nad već osvojenim područjima.²¹ Histri i Japodi su ometali njenu gradnju i napadali je te je konzul Klaudije započeo s pripremama za rat protiv Histra (178.-177. g. pr. Kr),²² koji je završio padom Nezakcija i samoubojstvom histrarskog vođe Epulona.

171. g. pr. Kr. Kasije Longin je opljačkao japodska, liburnska i karnska područja,²³ a 129. g. pr. Kr. je konzul Gaj Sempronije Tuditan vodio ratni pohod,²⁴ prvi povijesno zabilježen rimski upad na liburnijsko područje, koji je zbog ratobornosti Japoda skoro završio

²⁰ Glavičić A. 1966, 386: Japodi u nekom periodu povijesti držali obalu na potezu od Tarsatike do Senije, no tijekom keltskih prodora krajem 4. st. pr. Kr. su oslabili, što su iskoristili Liburni i preoteli im ovaj dio obale te otoke, čime je japodski teritorij sveden na zaleđe. Prema toj teoriji, Mentori i Ismeni bi mogli biti japodska plemena, iako ih Plinije Stariji smatra dijelom liburnskog naroda (*NH* III, 139); Čače 1991, 64: autor iznosi suprotnu teoriju: japodska prisutnost/odsutnost nema nikakve veze s provalama Kelta u 4. st. pr. Kr, već sa smanjenjem liburnske moći, što su Japodi iskoristili kako bi zauzeli obalno područje od Raše do Tedanija (Žrnovnice). O problematici ubiciranja Tedanija uspoređi Kozličić 1988, Kozličić 1990 te Čače 1988, 65-92. Ptolemej kartografira ušće Tedanija između Lopsike (današnji Sveti Juraj, devet kilometara južno od Senja) i Ortole (današnja Stinica). Mithad Kozličić je mišljenja da je Tedanij rijeka Zrmanja i da je Klaudije Ptolemej ovu rijeku krivo kartografirao između Lopsike i Ortole, umjesto između Korinija (današnji Karin Donji) i Enone (Nin). Plinije Stariji je Tedanij u svome nabranju spomenuo nakon Enone, što Kozličić pravda time što je očito prvo nabranjao gradove, a potom stavio i rijeku, ne zato što bi njezin geografski položaj bio nakon Enone, već da ne poremeti nabranjanje gradova. Kada bi se prihvatilo ovo mišljenje, podaci Plinija Starijeg i Klaudija Ptolemeja bi se poklapali, što bi značilo da je Ptolemej koristio Plinijevo djelo ne provjerivši ga ili da su se obojica služili istim izvorom. Slobodan Čače smatra da je Tedanij izvor Žrnovnica tri kilometra južno od Svetog Jurja. Time bi kartografiranje Klaudija Ptolemeja bilo točno, kao i podaci o japodskoj obali kod Strabona i Plinija Starijeg (*Strab. Geo.* VII, 5, 4; *Plin. NH* III, 129). Na Kozličićevu primjedbu kako bi bilo nelogično kartografirati nevažan potok, a ne veliku, plovnu Zrmanju, Čače uzvraća da Ptolemej ne bilježi ni Rašu ni Cetinu. Problem ubiciranja rijeke Tedanij dodatno otežava nedostatak arheoloških nalaza karakterističnih za Liburne ili Japode na području uz Zrmanju.

²¹ Glavičić M. 1994c, 47: Kasije Longin je dobio na čuvanje sjevernu Italiju, no to nije zadovoljavalo njegove apetite te je pokušao s vojskom prodrijeti do makedonskih bojišta, pljačkajući i porobljavajući usput 3 navedena naroda. Senat im je dodijelio odštetu.

²² Matijašić 2009, 100.

²³ Glavičić M. 1994c, 46.

²⁴ Matijašić 2009, 117.

Tuditanovim porazom. Spasio ga je kolega konzul Junije Decim Brut. Na kraju je Tuditan stigao sve do rijeke Krke.²⁵ Nakon Tuditanova pohoda vjerojatno je pacificirana liburnska obala te umireni Japodi s obalne strane Velebita. Time su Rimljani osigurali plovni put do Salone te prometnice prema Noriku i Panoniji.²⁶ Tuditanov je rat zabilježen kao *bellum Histricum*, dok je Tuditan proslavio trijumf *de Iapodibus*, što Japode označava kao glavne protivnike.²⁷

Tijekom 1. stoljeća prije Krista područjem Liburnije više puta je prolazila rimska vojska ili je čak vodila bitke na samom području, no konkretnih podataka o Seniji nema.²⁸ 39. g. pr. Kr. u pokoravanje Ilira koji ne priznaju rimsku vrhovnu vlast krenuo je Azinije Polion, no njegov pohod, unatoč zauzimanju Salone, očito nije imao dugoročnog uspjeha pošto je 35. g. pr. Kr. na istu misiju krenuo Oktavijan.²⁹ Oktavijanov pohod je važan za Seniju pošto postoje indicije da je upravo ona bila jedna od polazišnih točaka u razračunavanju s Japodima i Delmatima³⁰ zbog strateškog položaja u blizini prijelaza Vratnik, udaljenog oko 3 sata hoda.³¹ Japodi su bili napadnuti s područja Kvarnera: vjerojatno su se u Tarsatici i Seniji susrele mornarica (pristigla s juga) te kopneni dio vojske koji je stigao s područja Akvileje i Tergesta.³²

Sredinom 1. stoljeća pr. Kr. započeo je gospodarski, politički i kulturni procvat Senije. Osim luke, povezivanju Senije s gradovima na obali i u zaleđu potpomogle su ceste koje se počinju razvijati nakon pokoravanja Ilira: glavna istočnojadranska cesta, koja je vodila od Akvileje do Salone pa dalje na jug, prolazila je kroz Seniju.³³ Također, preko prijevoja Vratnik vodila je cesta koja je Seniju povezivala sa Siscijom.³⁴ U Seniji je tako započeo razvoj trgovine i gospodarstva općenito: ona je postala glavna opskrba luka za područje Like i Panonije.³⁵

Strateški je položaj Seniju pretvorio u žarište romanizacije. Jačinu romanizacije dokazuju epigrafska građa i antički pisci koji spominju Seniju: ni u jednom slučaju nije ostalo

²⁵ Zaninović 1996, 301.

²⁶ Čače 1991, 63.

²⁷ Čače 1991, 63.

²⁸ Isti, 7-8: 52. g. pr. Kr. Japodi su opustošili Tergeste; 49. g. pr. Kr. u tjesnacu između otoka Krka (Kurikte) i kopna vodila se pomorska bitka Cezarovih i Pompejevih snaga, u kojoj su pobijedili Pompejevi zapovjednici Marko Oktavije i Lucije Skribonijan.

²⁹ Glavičić, M. 1994a, 8.

³⁰ Zaninović 1984a, 31; Ljubović E. 2001, 17.

³¹ Glavaš 2010, 7.

³² Šašel Kos 2005, 429.

³³ Ljubović E. 2001, 39.

³⁴ Ljubović B. 2000, 11.

³⁵ Glavaš 2010, 7.

zabilježeno podrijetlo autohtonog stanovništva koje je nastanjivalo ovo područje prije rimskog utjecaja. Većinu stanovništva rimske Senije ipak je činilo autohtono stanovništvo ilirskog podrijetla; Suić navodi da je Senija isprva bila peregrinsko naselje (u njoj je živjelo domaće stanovništvo bez rimskog civiteta),³⁶ koje je u Augustovo vrijeme postalo rimski municipij.³⁷ Senija je upisana je u *tribus Sergia*.³⁸ Što se prijepora o statusu grada tiče, dio je autora mišljenja da je Senija bila kolonija.³⁹ Međutim, Plinije Stariji Seniju svrstava među gradove, koje jasno odvaja od kolonija: naglašava da od kolonije Pole do kolonije Jader, na potezu od 160 milja, nema drugih kolonija.⁴⁰

Uvjeti za poljoprivredu nisu bili idealni, ali ipak su se razvijali manji zemljoposjedi uz cestu koja je vodila do Vratnika. Značajniji su ipak bili stočarstvo te prodaja stočarskih proizvoda i šumarstvo, tj. sječa i izvoz drva, pošto okolica obiluje drvnom građom.⁴¹ Senija je bila posrednik navedenih proizvoda koji su dolazili iz unutrašnjosti te se izvozili preko senijske luke. Važnost trgovine se vidi i na dva natpisa⁴² nađena na Vratniku, u kojima se spominje carinski ured smješten u Seniji (*publicum portorium Illyrici*) u kojem se plaća uvozna dažbina na robu. Posebni portorij za Ilirik nastao je za Klaudijeve vladavine (41.- 54. g. po. Kr.), a portorijem na Vratniku Senija je svrstana u isti rang s Polom, Tergestom i Akvilejom.⁴³

Iz epigrafske građe doznajemo i kako je u Seniji postojala gradska vijećnica (kuriya),⁴⁴ kojoj je u razdoblju od sredine 2. do sredine 3. st. po. Kr, kako se datira natpis, bio potreban

³⁶ Suić 2003, 52-53: autor objašnjava prava koja imaju punopravni rimski građani (*ius conubii*- pravo braka, *ius suffragii*- pravo glasa, *ius honorum*- pravo kandidiranja za magistrature). Italsko pravo dodjeljivano peregrinskim zajednicama na području Liburnije je bilo neka vrsta prijelazne faze do stjecanja punog rimskog građanskog prava. Peregrini, što je rimski naziv za strance, nisu imali *ius suffragii* ni *ius honorum* sve do Karakalina edikta 212. kojim svo slobodno stanovništvo Rimskog carstva dobiva građanska prava.

³⁷ Glavičić M. 1994c, 51- 52; Suić 2003, 64.

³⁸ O tome svjedoči natpis Marka Valerija Kvintilijana, vojnika rodом iz Senije, pokopanog u Rimu (*CIL VI, 2451*) koji glasi: *D(is) M(anibus) / M(arcus) Valerius M(arci) f(ilius) / Sergia Quintia / nus Seni(a) / mil(es) coh(ortis) / I pr(aetoriae) ((centuria)) Silvani vix(it) / ann(is) XXI / mil(itavit) / ann(is) III / (H(eres) f(aciundum) c(uravit)*. Ovo je jedini poznati natpis osobe podrijetlom iz Senije pronađen izvan nje. Marko Valerije umro je u 21. godini nakon tri godine služenja u vojsci. Spomenik se datira u 2. st. po. Kr.

³⁹ *CIL III 3017*; Glavičić M. 1994a, 33-34; Glavičić M. 1994c, 52; Ljubović B. 2000, 170; Ljubović E. 2001, 65; Bartulović 2007, 267; u prilog statusa kolonije govore epigrafski izvori na kojima su zabilježeni svećenici carskog kulta i udruge augustala (*ordo i corpus Augustalum, sacerdos Liburnorum*). Takve se udruge augustala izvan Italije mogu pronaći samo u kolonijama. Iako Senija nema velike obradive površine kao ostale kolonije (stoga nije moguće naseljavanje veterana; tome u prilog govori i samo jedan veteranski spomenik na području Senije), postoji mogućnost da je zbog svojeg prometno-gospodarskog značaja bila podignuta u rang kolonije.

⁴⁰ *NH III, 139*; Klaudije Ptolemej također jasno naglašava koji su gradovi na istočnojadranskoj obali kolonije: na području Liburnije spominje samo koloniju Jader (*II, 16, 2*).

⁴¹ Glavičić M. 1994c, 53.

⁴² *CIL III, 13283*; Glavičić M. 1994c, 43-45; Ljubović B. 2000, 70-71; Ljubović E. 2001, 58-60.

⁴³ Ljubović B. 2000, 11.

⁴⁴ Glavičić A. 1982, 63; Suić 2003, 190

popravak. Taj bi podatak označavao da je kurija znatno ranije podignuta. Time je Senija bila jedna od rijetkih na području sjevernog primorja s potvrđenom zgradom kurije.⁴⁵

Tijekom 3. stoljeća po. Kr. Senija je još zadržala ulogu vodeće luke na ovome području, no slabljenje čitavog Rimskog Carstva, provale Markomana i Kvada te opća recesija su se odrazile i na ovom gradu: trgovina je počela poprimati lokalni karakter.⁴⁶ Tijekom iduća dva stoljeća kriza je postajala sve dublja, započele su seobe naroda sa istoka u Panoniju, kasnije i Dalmaciju. Padom Zapadnog Rimskog Carstva Senijom, kao i čitavom provincijom Dalmacijom, ovladali su Ostrogoti. Nakon Ostrogota Senj je došao pod bizantsku vlast, u 7. st. Avari i Slaveni su srušili grad, no već u ranom srednjem vijeku Senj se ponovno uzdigao, ovaj put kao hrvatski grad.⁴⁷

⁴⁵ Ljubović E. 2001, 65; osim Senije, natpise o gradnji kurije imaju Aserija, Cres i Salona.

⁴⁶ Glavičić M. 1994c, 54.

⁴⁷ Ljubović B. 2000, 14.

4. Izvori

4.1. Literarni izvori

Literarni izvori koji se odnose na Senju tijekom prapovijesnog i antičkog razdoblja njene povijesti malobrojni su i šturi, geografske prirode. Mnogo se latinskih i grčkih pisaca tijekom brojnih stoljeća susreta sa istočnom obalom Jadrana osvrnulo na područje Kvarnera i Hrvatskog Primorja te zabilježilo podatke koji ukazuju na etnografske, geografske i povijesne posebnosti ovoga kraja, no u svrhu ovog rada navest ću isključivo pisce koji spominju upravo Senj.

Najstariji izvor za koji se danas pretpostavlja da govori o Senju je djelo nepoznatog autora nazvanog Pseudo Skilakom jer se djelo *Periplus* ili *Oplovba uz napućene obale Europe, Azije i Libije*⁴⁸ isprva pogrešno pripisivalo Skilaku iz Karijande u Maloj Aziji, logografu koji je živio i djelovao krajem 6. stoljeća prije Krista.⁴⁹ Međutim, podaci u navedenom djelu smještaju njegov nastanak u 4. stoljeće prije Krista. Ipak, jezgra je djela vjerojatno Skilakova. U 21. poglavlju nabrojio je gradove Liburna uz more: Lijas, Idasu, Atijenit, Diirtu te narode Alupse, Olse, Pedete i Hemione.⁵⁰ U ovome nabrajanju obalnih naselja i naroda čiji su nazivi očito iskvareni bi se naziv Atijenit mogao izjednačiti sa prapovijesnom Senijom. Dakle, smatra se da je Pseudo Skilak Seniju (tj. gradinu na brdu Kuk) smatrao gradom Liburna.

Rimski političar, prirodoslovac i povjesničar Gaj Plinije Sekundo Stariji (*Gaius Plinius Secundus Maior*) rođen je 23./24. g. po. Kr. u gradu Komu u blizini Milana.⁵¹ Autor je većeg broja djela. među njima je i *Naturalis Historia* (*Prirodoslovlje*) u 37 knjiga, za koju je podatke crpio iz stotina grčkih i latinskih pisaca i djela.⁵² Plinije Stariji poginuo je prilikom erupcije vulkana Vezuva 79. godine.

U *Prirodoslovlju* o Liburniji i Seniji nalazimo najviše podataka u trećoj glavi, poglavljima 129,⁵³ 139. te 140.⁵⁴

⁴⁸ Prilog 11.2.1.

⁴⁹ Križman 1997, 43.

⁵⁰ Suić 2003, 399.

⁵¹ *Leksikon* 1996, 475.

⁵² *Rečnik* 1984, 371.

⁵³ Suić 2003, 419; Križman 1997, 268-271; Prilog 11.2.2.a.)

⁵⁴ Suić 2003, 421; Križman 1997, 274-277; Prilog 11.2.1.b.)

Plinije Stariji nabrojio je Seniju u sklopu gradova koji su municipalna središta na liburnskoj obali, što je vidljivo po latinskom terminu *oppidum* koji je koristio. Naime, Plinije Stariji je kao *oppida* navodio gradove koji su imali određena građanska prava, što bi označavalo da su građani Senije imali latinsko ili italско građansko pravo.

Klaudije Ptolemej (*Claudius Ptolemaeus*, 87.-150. g. po. Kr.) bio je aleksandrijski astronom, astrolog, matematičar i geograf, najpoznatiji po djelu *Veliki sustav astronomije*, gdje je u 13 knjiga objasnio postavke geocentričnog sustava. Kao knjižničar glasovite Aleksandrijske biblioteke imao je pristup golemim količinama znanstvene građe, kojom se obilato služio tijekom stvaranja 8 knjiga *Geografske upute*.⁵⁵ Ptolemej je zabilježio imena gradova te njihove koordinate izražene u dužinskim mjerama, što je veoma korisno pri ubikaciji spornih lokaliteta.⁵⁶ Djelo je sačuvano u srednjovjekovnome prijepisu. U navedenome se djelu među gradovima na liburnskoj obali spominje i Senj (II, 16, 1-2).⁵⁷

Peutingerova karta ili *Tabula Peutingeriana* nazvana je prema njemačkom humanistu Konradu Peutingeru. Iako je srednjovjekovni itinerarij, nastala je prema kasnoantičkom crtanom predlošku: jedna od nedokazanih teorija pripisuje autorstvo kasnorimskom geografu Kastoriju, koji je djelovao tijekom 4. stoljeća poslije Krista.⁵⁸ Zabilježene su sve ceste od Gibraltara do Crnog mora, kao i putne postaje, označene vedutama. Kopija na pergameni, datirana u 12. ili 13. stoljeće, čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Beču. Pošto je ukupna dužina 682, a širina samo 34 centimetra, prikaz je razvučen u smjeru istok-zapad, a sužen u smjeru sjever-jug.⁵⁹ Peutingerova karta bilježi luku i zaljev Senja⁶⁰ te također ostavlja dokaz da je grad bio utvrđen.

Antoninov itinerarij sastoji se od dva itinerarija – *Itinerarium provinciarum Antonini Augusti* i *Itinerarium maritimum Antonini Augusti*, koji se tradicionalno pripisuju caru Marku Aureliju Antoninu Karakali.⁶¹ Imena putnih postaja na njima poklapaju se s Peutingerovom kartom, a Senija je zabilježena na cesti koja je vodila od Akvileje do Siscije. Navedena je

⁵⁵ Prilog 11.2.1.

⁵⁶ Suić 2003, 30.

⁵⁷ Matijević–Sokol 1994, 34-35.

⁵⁸ Ljubović B. 2000, 10.

⁵⁹ Marković 2002, 25.

⁶⁰ Matijević–Sokol 1994, 37.

⁶¹ Križman 1997, 355.

cesta od Tarsatike do Senije išla morskom obalom pa skretala preko prijevoja na Vratniku prema krškim poljima uz Gacku.⁶²

Krajem 6. ili početkom 7. stoljeća nastao je opis svijeta, *Kozmografija* nepoznatog autora (*Anonymus/ Geographus Ravennas*). Autor, možda svećenik iz Ravene, služio se istim predloškom po kojem je nastala Peutingerova karta te također piscima kao što su Ptolemej, Plinije Stariji i gotski filozof Markomir, od kojeg je preuzeo popis gradova.⁶³ U pet knjiga donosi podjelu Zemlje, opis Azije, Afrike i Europe, a zatim obale Sredozemnog mora te dijelova Europe na obalama Atlantskog oceana i Sjevernog mora.⁶⁴ Seniju spominje u popisu liburnijskih gradova u IV. knjizi, glava 22.⁶⁵ te u popisu gradova uz more od Dirahija do Ravene (V, 14.).⁶⁶

Djelo klerika Gvidona iz Pise nastalo je u 11. stoljeću, vjerojatno na temelju antičkog predloška. Smatra se kako se Gvidon koristio i *Kozmografijom* Anonima iz Ravene, no u opširnijoj verziji od danas sačuvane.⁶⁷ U nizanju gradova sjeverno od Dirahija u 116. poglavlju navedena je Senija.⁶⁸

Literarni izvori ne pružaju mnogo podataka o Seniji: svode se na navođenje imena grada, navođenje njegova položaja u odnosu na druge gradove ovog dijela istočne jadranske obale te položaj u odnosu na važne prometnice Rimskog Carstva. U djelu Plinija Starijeg nalazimo podatak da je Senija u njegovo vrijeme bila municipij, dok je s Peutingerove karte vidljivo da je grad bio utvrđen. Ipak, o klasičnoj povijesti samog grada nije ostao zabilježen nijedan trag u djelima starih pisaca: informacije su gotovo u potpunosti geografske prirode.

4.2. Materijalni izvori

Područje grada Senja naseljavalo je više različitih naroda duže od dva tisućljeća. Upravo kontinuirano naseljavanje istog područja predstavlja problem pri pokušaju detaljnog arheološkog istraživanja rimskog sloja, sakrivenog ispod i danas naseljenog i živućeg grada.

⁶² Matijević–Sokol 1994, 36; Marković 2002, 25.

⁶³ Križman 1997, 355; Medini 1980, 400.

⁶⁴ Rečnik 1984, 387.

⁶⁵ Prilog 11.2.4.a.)

⁶⁶ Glavičić M. 1994a, 26; Križman 1997, 370-373; Prilog 11.2.4.b.)

⁶⁷ Rečnik 1984, 387.

⁶⁸ Glavičić M. 1994a, 27; Matijević–Sokol 1994, 38-39.

Određivanje areala antičkog grada, postojanja bedema, gradskih vrata, foruma i ostalih sastavnica grada koji je bio prosperitetno trgovačko i lučko središte tijekom rimske faze dodatno otežava rušenje i spaljivanje tijekom seobe naroda u 7. stoljeću. Stoga je velik dio promišljanja o urbanističkome razvoju antičke Senije, do nekih novih arheoloških istraživanja i pronalazaka, prvenstveno pretpostavka.

Antička se Senija razvila na ušću Senjske drage i svoj prosperitet duguje luci koja se ovdje pojavljuje još u prapovijesno doba: postoji mogućnost da je gradina Kuk na mjestu današnjeg Senja imala svoje trgovište.⁶⁹ Obala se antičkog grada pružala u smjeru sjeverozapad-jugoistok. Osim luke, značenju grada je znatno pridonijela magistrala od Akvileje do Salone, koja je u grad vjerojatno ulazila na sjeveru ili sjeverozapadu, dok se cesta za prijelaz Vratnik na grad nastavljala najvjerojatnije na jugoistoku.⁷⁰ Iako za sada arheološka istraživanja nisu potvrdila, grad je vjerojatno bio opasan kulama i bedemima te gradskim vratima: morskima koja su služila kao ulaz u luku i trgovište, na sjeverozapadu gdje je u grad ulazila ranije spomenuta magistrala Akvileja-Salona te na jugoistoku, tj. prema cesti za Vratnik.⁷¹ Senija je najvjerojatnije izgrađena na uobičajeni rimski način podizanja gradova pa valja pretpostaviti da su komunikacije u smjeru sjeverozapad–jugoistok činile dekuman, dok se kardo pružao u smjeru sjeveroistok-jugozapad:⁷² glavne su se komunikacije prilagodile pružanju obale, stoga nisu slijepo pratile strane svijeta.

Zbog nedostatka materijalnih izvora središte antičke Senije se može samo pretpostaviti. Međutim, zahvaljujući nalazu natpisa o gradskoj kuriji u ulici Ive Hreljanovića na Širokoj Kuntradi⁷³ te pronalasku dokaza o vjerskom središtu u blizini katedrale Svete Marije za pretpostaviti je da se upravo na tome mjestu nalazio forum, središte političkih, javnih, vjerskih i kulturnih događaja u gradu. Carski je kult potvrđen epigrafskom građom, no točna lokacija nije utvrđena.⁷⁴ Za sada nisu nađeni materijalni dokazi kapitolijskog kulta, no može se pretpostaviti da se svetište nalazilo uz forum.

Tijekom godina arheoloških istraživanja iskopan je veći broj nalaza koji se datiraju u rimsko doba. Pronađeno je više ostataka materijalne kulture koji svjedoče o rimskim i

⁶⁹ Viličić 1988, 65.

⁷⁰ Glavičić M. 1994a, 123.

⁷¹ Glavičić M. 1994b, 86; Degmedžić 1952, 256: autorica je mišljenja da bedema nije ni bilo. Smatra da je Senija rano postala rimska kolonija (!) te da je zbog Oktavijanova pokoravanja Japoda opasnost iz zaleđa bila otklonjena te da stoga nije bilo potrebe za fortifikacijom grada.

⁷² Isti, 88.

⁷³ Ljubović E. 2001, 23.

⁷⁴ *ILJug* 247.

orijentalnim kultovima na području rimske Senije: u blizini katedrale Svete Marije pronađena su dva kipa Velike Majke – Kibele (skulpture A i B). Obje skulpture od bijelog mramora prikazuju boginju koja sjedi odjevena u hiton i himation. Životinje oko kipova (prikazi lavova, bika i ovce) tipični su za Kibelu.⁷⁵ Obje su skulpture sekundarno upotrijebljene kao dio srednjovjekovnog zida, što je razlog većine njihovih oštećenja.⁷⁶ Uvriježena je njihova datacija u kasno 2. ili rano 3. stoljeće nakon Krista. Tijekom arheoloških istraživanja 1949. godine pronađen je i mozaik crno-bijelih kockica te tipična rimska arhitektura koja svjedoči o postojanju Kibelina hrama. Ustanovljeno je da su hram i kuća do njega, koja je vjerojatno pripadala službenicima hrama, stradali u požaru.⁷⁷ Tijekom arheoloških istraživanja 1949. godine u blizini je katedrale pronađena i glava boginje od bijelog mramora za koju se pretpostavlja da prikazuje Dijanu. Datira se u rano 3. stoljeće.⁷⁸ Osim glave, o Dijaninom kultu u Seniji svjedoče dva posvetna natpisa.⁷⁹ Mramorni kip Serapisa, pronađen 1898. godine, bio je uzidan u zid palače Vukasović. Bog je sjedio na prijestolju, oko struka mu je omotan himation, a zahvaljujući natpisu na bazi kipa, o kojem će biti riječi kasnije, datira se na početak 3. stoljeća.⁸⁰

Na području Štele je 1972. godine pronađen kip Libera u pet dijelova. Liber je prikazan kao mladić koji drži naramak pun voća. Obučen je u nebridu, a s lijeve strane vidi se dio panterine šape.⁸¹ Prema ikonografiji se pretpostavlja kulni sinkretizam Libera i Dioniza, a možda i autohtonog božanstva, Silvana.⁸² Osim kipa i posvetnog natpisa o obnovi Liberova hrama,⁸³ o kojem će kasnije biti riječ, nađen je i ulomak natpisa koji u restituciji glasi *L[ib(ero) Pat(ri)] / aedem [/ ampl[iavit,*⁸⁴ tj. govori o proširenju Liberova hrama. Ovdje su također nađeni ostaci zidova kupališta s pomoćnim prostorijama i pet vodosprema.⁸⁵ 1872. godine, prilikom uređenja kanalizacije, pronađen je oštećeni natpis o obnovi kupališta.⁸⁶ Natpis glasi *Balneum vet [ustate / lapsum pe [cunia sua / restitu [it / L(ucius) Do [mitius /*

⁷⁵ Cambi 1993, 34.

⁷⁶ Medini 1993, 5.

⁷⁷ Degmedžić 1952, 253.

⁷⁸ Glavičić M. 1994a, 68.

⁷⁹ Osim spomenika koji ću kasnije detaljno obraditi, pronađen je ulomak s natpisom *Dianae / Aug(ustae) / Sacrum /*

⁸⁰ Detaljnije na str. 42-43 ovog rada.

⁸¹ Zaninović 1984b, 246.

⁸² Olujić 1990, 22.

⁸³ Detaljnije na str. 46-47. ovog rada.

⁸⁴ Glavičić M. 2002, 11.

⁸⁵ Glavičić M. 1994a, 35.

⁸⁶ Glavičić A. 1966, 410; Ljubić 1879, 21-22.

Gal [Ilicanus Papinia / n [us. Lucije Domicije Galikan je bio namjesnik provincije Dalmacije, vjerojatno od 239. do 241. godine poslije Krista.⁸⁷

Brojni su nalazi proizvoda od keramike, datiranih od ranog 1. do 5. stoljeća poslije Krista, posebice svjetiljki, posuda, te krovnih opeka. Na svjetiljkama su česti žigovi italjskih tvornica, primjerice CRESCES, FORTIS, SEXTI, STROBILI, VIBIANI, ATIMETI itd. Krovne opeke nose žigove SEXTI, METILLI MAXIMI, PANSIANA, MEROTIS/HERMEROTIS i drugih, dok se na amforama najčešće nalazi žig NICO, tvornice koja se vjerojatno nalazila u južnoj Italiji.⁸⁸ Staklenih predmeta je znatno manje, a nađeni su kao grobni prilozi u nekropoli na prostoru bivše pilane Olivieri te kasnoantičkoj nekropoli u Ćopićevom naselju.⁸⁹ Također je pronađen različit brončani nakit, nekoliko noževa te brončana kirurška sonda i pinceta.⁹⁰ Što se numizmatičkih nalaza tiče, pronađen je veći broj novca na različitim lokalitetima diljem Senja. Kao što je ranije spomenuto, nekoliko se kovanica datira u predrimsko razdoblje i pokazatelj su žive trgovine i prije procvata rimske Senije. Najbrojniji su nalazi iz doba careva dinastije Antonina, dok od kraja 4. stoljeća nadalje ima sve manje nalaza.⁹¹

Velik broj arheoloških nalaza iz kojih crpimo saznanja o antičkoj Seniji potječe iz šest nekropola: na brdu Nehaj, na južnoj strani Katedrale, iza srednjovjekovne kule Šabac, na lokaciji bivšeg vrta Olivieri–DIP-a, u Ćopićevom naselju i u Stolačkome naselju.

Tijekom 1958. godine, za vrijeme pošumljavanja brda Nehaj, nađen je veći broj ulomaka žara.⁹² Nekropola se koristila do 3. stoljeća poslije Krista, kada je napuštena. Pretpostavlja se da su se na ovom mjestu pokapali stanovnici prapovijesne Senije,⁹³ čemu u prilog govore nalazi atenskog brončanog novca – pentabolona – iz 4. st. pr. Kr, kao i ranije spomenutog novca grada Teate iz 217. g. pr. Kr.⁹⁴ Nađeni su također pepeo, keramika, amfore, razbijene suzne bočice, nagoreni ljudski ostaci itd.

⁸⁷ Zaninović 1984a, 36; *CIL* III, 10054= *EDH* HD053716.

⁸⁸ Ljubović E. 2001, 43.

⁸⁹ Za detaljan pregled materijalnih izvora usp. Ljubović B. 2000.

⁹⁰ Glavičić M. 1994a, 85-88.

⁹¹ Glavičić M. 1994a, 75.

⁹² Glavičić A. 1966, 401.

⁹³ Glavičić M. 1994a, 97.

⁹⁴ Ljubović B. 2000, 23.

Nekropola kraj katedrale otkrivena je tijekom istraživanja 1949./1950. te 1966. godine. Otkopani su grobovi s ostacima spaljenih pokojnika, suznim bočicama, svjetiljkama itd.⁹⁵

Na prostoru bivše pilane Olivieri, uz magistralnu cestu prema Akvileji, nađeni su paljevinski grobovi datirani u 1. i 2. st. po. Kr. te kosturni, datirani u 2. i 3. st. po. Kr. Istraživanja su vršena 1929, 1954, 1963, 1975. te 2007. godine, a otkrivena su, među ostalim, dva antička natpisa, ostaci zida, dva mramorna korintska kapitela, mozaik, ulomci keramike itd.⁹⁶ Iznad tih nalaza otkriveni su tragovi rušenja i požara. Nekropola je korištena do 3. st. po. Kr. i smatra se krajnjom sjeverozapadnom granicom antičke Senije.⁹⁷

U Stolačkome naselju 1971. je pronađeno nekoliko kosturnih grobova bez priloga.⁹⁸

Kod kule Šabac je nađeno 39 grobova s kosturnim ukopom.⁹⁹ Malo je grobnih priloga: među značajnijima su dva brončana novca Konstantina Velikog te jedan njegovog sina Konstacija, zbog čega se smatra da je nekropola korištena od 4. do 6. stoljeća.

Za nekropolu u Čopićevom naselju pretpostavlja se da se koristila od 3. st. po. Kr. Istraživanja ove najveće kasnoantičke nekropole u Senju vršena su više puta od 1913. godine do danas i otkriveno je sedamdesetak grobova.¹⁰⁰

⁹⁵ Glavičić A. 1966, 402.

⁹⁶ Ljubović B. 2008, 279.

⁹⁷ Ista, 29.

⁹⁸ Ista, 34.

⁹⁹ Glavičić, M. 1994b, 102.

¹⁰⁰ Ljubović B. 2000, 36-43.

5. Literatura

Literatura na kojoj se temelji ovaj rad raznolika je i dotiče se različitih područja. Prvo bih istaknula literaturu koja mi je poslužila kao polazišna točka u pisanju diplomskog rada, *Antička Senija, spomenici i topografija*, magistarska radnja Miroslava Glavičića te knjiga *Svjedočanstva o rimskoj Seniji* autora Envera Ljubovića.¹⁰¹

Antička Senija, spomenici i topografija Miroslava Glavičića daje sveobuhvatan prikaz prapovijesti i antike Senije i okolice s posebnim osvrtom na spomeničku građu te poleogenezu i urbanistički razvoj Senije tijekom antike. Autor je detaljno raščlanio epigrafsku građu, povijest senjskog prostora, prikaz senjskog kraja u djelima antičkih pisaca te dao temeljiti pregled materijalnih izvora nađenih na području Senije. Za moje istraživanje važno je poglavlje u kojem je autor predstavio epigrafsku građu te pretpostavke o podrijetlu osoba na spomenicima na temelju značajki imena te prijašnjih znanstvenih radova na temu populacije rimske Senije. Predstavljani su neki općeniti zaključci, temeljeni na ranijoj literaturi o navedenoj temi, bez ulaska u dubinu problematike podrijetla i zavičaja osoba posvjedočenih na natpisima.

Svjedočanstva o rimskoj Seniji Envera Ljubovića također u žarištu interesa ima spomenike, ali samo epigrafske prirode. Donosi njihova čitanja, raščlambe imenskih formula te fotografije spomenika koji su se sačuvali do današnjih dana. Kratko se poglavlje posebno osvrće na imena s natpisa te se pokušava dati pretpostavka i objašnjenje podrijetla na temelju tih istih imena. Autor detaljno obrađuje svaki natpis, no ne donosi nikakve nove zaključke, već se u potpunosti oslanja na raniju literaturu.

Radoslav Katičić i Marin Zaninović pokušali su u člancima *Najstariji jezici i narodi u senjskom primorju*,¹⁰² odnosno *Antička naselja ispod Velebita i Stanovništvo velebitskog Podgorja u antici*¹⁰³ dati odgovor na pitanje koji su autohtoni narodi držali ovo područje jadranske obale prije prevlasti Rima, no do odgovora je, sa zasad poznatim podacima i izvorima, na žalost nemoguće doći. U tome se oba autora slažu. Oba se također upuštaju u nagađanje o japodskoj prevlasti, no bez konkretnih zaključaka.

¹⁰¹ Glavičić M. 1994a; Ljubović E. 2001

¹⁰² Katičić 1968

¹⁰³ Zaninović 1984a

U razumijevanju onomastičkih sustava i podrijetla imena pronađenih u Seniji pomogla su djela Duje Rendića-Miočevića, Mate Križmana i Radoslava Katičića. Duje Rendić-Miočević u više je onomastičkih studija¹⁰⁴ obradio i sistematizirao velik broj imena nađenih na širokom teritoriju Liburna, Delmata i Japoda te pretpostavio njihovu pripadnost određenoj etničkoj zajednici. Tijekom obrade imenskih formula i pretpostavki o podrijetlu starih Senjana korisnijim su se pokazali članci i knjige navedenog autora o susjednim teritorijima Like i Dalmacije, dok se nijedno ime s područja Senije ne spominje u onomastičkoj studiji o području Liburnije. Križmanova su djela, kao što sam ranije spomenula, fokusirana na Istru, no pokoji podatak se pokazao vrlo koristan.¹⁰⁵ Katičićeva djela, u kojima područje Jadrana naseljeno ilirskim stanovništvom dijeli na onomastičke sustave te analizira pojavu imenskih obrazaca na natpisima navedenog područja pomogla su mi u analizi i pretpostavkama o podrijetlu osoba na jednom nedavno otkrivenom i nedovoljno proučenom natpisu iz Senja.¹⁰⁶

Što se samih natpisa tiče, koristila sam se internetskim bazama podataka *Epigraphic Database Heidelberg (EDH)*, *Epigraphische Datenbank Clauss-Slaby (EDCS)* te korpusima natpisa *CIL* i *ILJug*.

Géza Alföldy je u knjizi *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*¹⁰⁷ detaljno proučio stanovništvo rimske Dalmacije te katalogizirao sve do tada poznati gentilicije i kognomene s navedenog prostora, što mi je bilo od nemjerljive pomoći tijekom analize i pretpostavljanja podrijetla osoba posvjedočenih na natpisima Senije. Ovdje se mogu naći sve osobe sa senijskih natpisa koji su bili otkriveni do izlaska knjige. Valja naglasiti da je knjiga prilično stara i da podaci navedeni u njoj ne idu u korak s današnjim vremenom i novim istraživanjima na području kojim se autor bavio: ipak, u nedostatku novije literature koja bi se navedenom tematikom toliko sveobuhvatno bavila, Alföldyjeva knjiga ostaje polazišna točka proučavanja populacije rimske provincije Dalmacije temeljenog na osobnim imenima. U manjem sam opsegu u istu svrhu koristila knjigu *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien* istog autora, izdanu dvije godine prije *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*.

Od velike mi je pomoći bio nomenklator *OPEL*,¹⁰⁸ u kojem su popisani gentiliciji i kognomeni svih rimskih provincija. Nomenklator je najviše pomogao predočivši jasno

¹⁰⁴ Primjerice Rendić-Miočević 1948; Rendić-Miočević 1951; Rendić-Miočević 1975

¹⁰⁵ Križman 1991; Križman 1997

¹⁰⁶ Katičić 1968; Katičić 1976: radi se o natpisu Silicije Dituiejone.

¹⁰⁷ Alföldy 1969; Alföldy 1965

¹⁰⁸ *OPEL* 1994-2002

učestalost određenog imena na nekom području, što sam uzela u obzir tijekom analize možebitnog zavičaja osoba sa spomenika senjskog područja. Na sličan je način značajna stoljeće stara knjiga Wilhelma Schulzea *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*. Osim učestalosti i rasprostranjenosti gentilicija, Schulze donosi i sve poznate podatke o njihovom mogućem podrijetlu, dok se Iiro Kajantou knjizi *The Latin Cognomina* bavi detaljnom raščlambom podrijetla i značenja kognomena te njihove rasprostranjenosti u prostoru, vremenu i među društvenim skupinama.

Anamarija Kurilić je u doktorskoj disertaciji *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. st. po Kristu: antroponimija, društvena struktura, etičke promjene, gospodarske uloge* te knjizi *Ususret Liburnima. Studije o društvenoj povijesti ranorimske Liburnije* napravila analizu čitavog imenskog korpusa Liburnije, u koju teritorijalno spada rimska Senija. Analizirala je, među ostalim, imenske obrasce, podrijetlo, društveni i materijalni status te međusobne odnose osoba posvjedočenih na natpisima, što mi je bilo od velike koristi tijekom moje vlastite analize senijskih natpisa. Na žalost, populaciju rimske Senije tek usputno spominje, u katalogu osoba koji je sastavni dio doktorske disertacije. Ipak, i na tako malo prostora posvećenog natpisima koji mene osobno interesiraju, autorica je donijela neka zanimljiva razmatranja o podrijetlu, društvenom statusu, obiteljskim odnosima itd. koja sam prihvatila tijekom.

Najviše informacija o samoj populaciji Senije crpila sam, osim iz ranije spomenute radnje Miroslava Glavičića, iz cijelog niza članaka Marina Zaninovića, mahom objavljenih u časopisu *Senjski zbornik*.¹⁰⁹ Autor je razmatrao etničku strukturu Senije i donosio pretpostavke o podrijetlu na temelju imena ili pripadnosti različitim kultovima na području Senije. Raniji članak Julijana Medinija, *Etnička struktura stanovništva antičke Liburnije u svjetlu epigrafičkih izvora*,¹¹⁰ nije se pokazao u toj mjeri korisnim. U članku se, kao što naslov kaže, bavi područjem čitave Liburnije. Senjske je natpise samo ukratko pobrojao, dok je uz neka imena pretpostavio podrijetlo.

Iako, u odnosu na brojno stanje samih natpisa, postoji nemali broj članaka vezanih uz populaciju rimske Senije, većinu je pisala ista nekolicina autora, koji u više navrata razmatraju istu problematiku i donose iznova iste zaključke. U novijoj literaturi o navedenoj temi bilo kakva dublja analiza u potpunosti izostaje: autori se zadovoljavaju pukim

¹⁰⁹ Usporedi Zaninović 1980, Zaninović 1982, Zaninović 1984a te Zaninović 1996.

¹¹⁰ Medini 1976.

prepisivanjem zaključaka ranijih autora i sintetiziranjem ideja koje se javljaju i više od posljednjih pola stoljeća.

6. Epigrafski spomenici

Epigrafski spomenici iz razdoblja antičke Senije nisu brojni, no slika koju pružaju o narodnostima i zavičajima tadašnjeg stanovništva Senije i više je nego zanimljiva. Pojedince možemo izdvojiti s osamnaest natpisa s područja rimske Senije i prijevoja Vratnik.

Za dvadeset i dvije se osobe posvjedočene na epigrafskim spomenicima u razdoblju od 1. do 3. stoljeća poslije Krista smatra da su stranog (italskog ili grčkog/orijentalnog) podrijetla, dok se za devetero misli da su domaćeg (ilirskog) podrijetla. Samo četiri osobe navode svoj zavičaj, a jedna i narodnost, tako da se za većinu moramo zadovoljiti nagađanjem na temelju imenske formule, društvenog položaja ili pripadnosti kultu određenog božanstva.¹¹¹

6.1. Izravna potvrda narodnosti ili zavičaja

6.1.1. Aurelije Dionizije, Židov iz Tiberijade¹¹²

Nadgrobna ploča od bijelog mramora je pronađena 1895. godine na cesti prema Vratniku na jednom grobu pokrivenom tegulama. Dimenzije su ploče 58 x 42 x 3 centimetara. Iznad natpisa je zabat sa četverolisnom rozetom između dvije grančice.¹¹³ U polju ispod natpisa je lijevo okrenuta *ascia*, tj. zidarski čekić, simbol kojim se označavalo vlasništvo nad grobom te pokušavalo spriječiti njegovo prekopavanje i uznemiravanje pokojnika. Desni je gornji ugao ploče odlomljen. Natpis je godinu dana nakon otkrića u *Viestniku HAD-a* objavio Šime Ljubić.¹¹⁴

Ovaj je natpis poseban jer je grčkim pismom uklesan latinski tekst, a uklesan je u sedam redaka i glasi:

AYPHAIOC

ΔIONICI

OYCIOYΔεO

YCTIBεIIHN

5 CICANXXXXΦ

¹¹¹ Medini 1976, 67: Medini napominje da se ne može zaključiti je li određena osoba orijentalnog ili grčkog podrijetla prema njegovu imenu jer su grčka i orijentalna imena raširena i na zapadu Carstva. Međutim, može se pretpostaviti da je osoba oslobođenik ili rob ili potomak ljudi takvog podrijetla.

¹¹² *CIL* III, 10055= *EDH* HD062004; Prilog 11.1.1.

¹¹³ Brunšmid 1907, 181.

¹¹⁴ Ljubić 1886, 15.

IAIωPOYNTPIOY

NIATεP¹¹⁵

Razriješen natpis u latinskoj transkripciji glasi: Aurelius / Dionisius Iud(a)e / us Tibe[r]ien / 5 sis an(norum) XXXXX f / iliorum triu / m pater.

Visina je slova u prvom retku 5,5 centimetara. Od drugog do petog je retka visina 4, a u šestom i sedmom 3 centimetra. Distingvensa nema, a u 1. i 6. retku je umjesto *Δ* uklesano *A* te *I* umjesto *P* u 4. retku. Ljubić osim na ove upozorava i na sljedeće greške: u prvome retku *Y* umjesto *V*, u 3. i 6. *OY* umjesto *V*, u 4. *H* umjesto *ε* te u 6. i 7. retku *N* umjesto *M*.¹¹⁶ Ipak, ove greške nisu ništa drugo do pokušaj pisanja latinskog jezika grčkim pismom. Specifična kombinacija pisma i jezika je možda nastala u dogovoru naručitelja koji je želio grčki jezik te klesara, koji je vladao pismom ili ga prepisao, no nije znao sam jezik.

Aurelije Dionizije umro je u dobi od pedeset godina. U Seniju je došao iz Tiberijade na Genezaretskom jezeru u Palestini. Tiberijada je osnovana 20. g. po. Kr. i nazvan je u čast cara Tiberija. Dionizijevo je pristizanje u Seniju možda bilo u vezi sa gušenjem židovskog ustanka te razaranja Jeruzalema za vrijeme cara Hadrijana. Postoji mogućnost da je Aurelije stigao u naše krajeve u posljednjem valu izbjeglica iz Judeje. Osobitost isticanja očinstva nad tri sina možda je u vezi s alimentacijom koju su uveli carevi Nerva i Trajan kako bi povećali prirast stanovništva.¹¹⁷ *Aurelius* je carski gentilicij, originalno potekao od Sabinjana, od naziva za sunce.¹¹⁸ Najviše Aurelijevaca potječe iz razdoblja nakon *Constitutio Antoniniana*, edikta cara Karakale iz 212. g. kojim gotovo svo slobodno stanovništvo dobiva rimsko pravo. Najveći broj natpisa sa spomenom navedenog gentilicija je pronađen na području Panonije (717) i Dalmacije (615). Slijede Dacija (337) te Italija (221).¹¹⁹ Teoforni kognomen *Dyonisius*, davan u čast grčkog božanstva vinove loze i plodnosti Dioniza, posebno je raširen među Orijentalcima i oslobođenicima.¹²⁰ Najviše spomena ovog kognomena u upravo ovakvom obliku dolazi iz Italije (17), Narbonske Galije (16) te Hispanije (13), dok ih je u Dalmaciji pronađeno deset.¹²¹

Natpis se datira od sredine do kraja 2. st. po. Kr. Nalazi se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

¹¹⁵ Glavičić M. 1994a, 52-53.

¹¹⁶ Ljubić 1886, 15.

¹¹⁷ Zaninović 1984a, 36.

¹¹⁸ Schulze 1904, 468.

¹¹⁹ *OPEL I* 1994, 238.

¹²⁰ Alföldy 1969, 189.

¹²¹ *OPEL II* 1999, 101.

6.1.2. Marko Klaudije Stratonik iz Nikomedije i Marko Klaudije Marcijan¹²²

Pravokutna nadgrobna ploča od sivkastog vapnenca pronađena je oko 1895. godine u Senjskoj dragi. Točna se lokacija ne zna. Dimenzije su ploče 23 x 30 x 14 centimetara. Mjestimično je oštećena. Natpis je pisan grčkim jezikom i pismom u osam redaka. Natpis glasi:

Δ · Μ
ΜΑ · ΚΛΑΥΔΙΟΚ ·
ΜΑΡΚΕΙΑΝΟΚ
ΜΑ · ΚΛΑΥΔΕΙΟΥ · ΣΤΡΑ ·
5 ΤΟΝΕΙΚΟΥ
ΥΙΟΚ · ΝΕΙΚΟΜΗΔΕΥΚ
ΖΗΚΑΚ · ΕΤΗ · Ις · ΕΝΘΑΛΕ
ΚΕΙΜΑΙ¹²³

Razriješen i u latinskoj transkripciji natpis glasi: D(is) M(anibous) / Ma(rkos) Klaudios / Markeianos / Klaudeiou Stra / 5 toneikou / hyos Neikomedeus / zesas is, (=16) entha[d]e / keimai.¹²⁴

Visina je slova u 1. retku 2 centimetra, u ostalima 1,6 centimetra. U 1. retku je latinska posvetna formula *Dis Manibus*. U 2. je retku između kosih hasta slova M isklesano malo slovo A. U 4. retku nedostaje horizontalna crta u slovu ε, a u sedmome je umjesto Δ uklesano Λ. Distingvendi su u obliku malih stiliziranih listića. Također, ime Klaudije je različito napisano u 2. i 4. retku, (*ΚΛΑΥΔΙΟΚ* i *ΚΛΑΥΔΕΙΟΥ*).¹²⁵

Iz natpisa saznajemo da je Marko Klaudije Marcijan umro u dobi od 16 godina te da mu je spomenik podigao otac, Marko Klaudije Stratonik iz Nikomedije. Gentilicij *Claudius* od careva Klaudija i Nerona najčešće su dobivali carski oslobođenici i vojnici, dok ga u vrijeme kasnog principata dobiva mnogo Orijentalaca.¹²⁶ Najviše je potvrda gentilicija

¹²² *CIL* III, 15094= *EDH* HD061369; Prilog 11.1.2.

¹²³ Glavičić M. 1994a, 54.

¹²⁴ Zaninović 1984a, 36; Glavičić M. 1994a, 54.

¹²⁵ Brunšmid 1898, 173.

¹²⁶ Alföldy 1969, 37.

pronađeno u Panoniji (163), Italiji (132) i Dalmaciji (101).¹²⁷ Grčki kognomen *Stratonicus* potvrđen je, među ostalim, pet puta u Italiji te po četiri puta u Hispaniji i Dalmaciji.¹²⁸ Kognomen *Marcianus* je čest, posebice u kasnom principatu, a nastao je dodavanjem sufiksa na ime *Marcus*. Najviše je puta potvrđen na području Hispanije (33), zatim Italije (29) te Panonije (18), dok je u Dalmaciji za sada potvrđeno 11 pojedinaca koji nose ovo ime.¹²⁹ Iako obojica imaju latinski prenamen i gentilicij, kognomen oca Stratonik¹³⁰ te izravno navođenje grada podrijetla (Nikomedijski, glavni grad pokrajine Bitinije; današnji Izmir na Propontidi) odaju njihovo grčko podrijetlo. Stratonik je vjerojatno bio oslobođenik neke porodice Klaudija.

Natpis se datira u 2. st. po. Kr, a danas je pohranjen u Arheološkom muzeju u Zagrebu, kamo je došao kao dar pravnik Ivana Krajača.¹³¹

6.1.3. Lucije Aurelije Viktor iz Ekvuma i Aurelije Sekund¹³²

Na žalost, od čitavog su natpisa sačuvana samo tri retka, ispisana na podnožju mramornog spomenika pronađenog 1947. godine u ruševinama Crkve svetog Franje. Dimenzije sačuvanog dijela su 56 x 78 x 65 centimetara. Ne zna se kada je pronađen ni zagubljen ostatak spomenika.¹³³ Vjerojatno je uništen tijekom prenamjene za sekundarnu upotrebu. Natpisno polje, dimenzija 18 x 50 centimetara, bilo je uokvireno profilacijom, a sačuvani dio glasi:

[P]LEBS · SENIENSIVM

[A] ERE · CONLATO

CVRANT · AVR · SECVND

Slova su na spomeniku plitko uklesana, s trokutastim distingvensima između riječi. U prvom retku su slova visoka 3,5-4 centimetara, osim slova M na kraju retka koje je zbog nedostatka prostora manje i visoko samo 1,5 centimetara. Ispod slova V je vodoravna hasta.

¹²⁷ *OPEL* II 1999, 60.

¹²⁸ *OPEL* IV 2002, 95.

¹²⁹ Kajanto 1965, 101; Alföldy 1969, 237; *OPEL* III 2000, 55.

¹³⁰ Alföldy 1969, 301: autor navodi nekoliko pojava kognomena *Strato* u Naroni te u Saloni, gdje je jedan od njih pisan grčkim pismom (*BD* 30 (1907) S. 36). Također navodi srodna ženska imena iz provincije Dalmacije, kao što su *Stratonica* ili *Stratonice* (Zadar, *CIL* III, 2959).

¹³¹ Brunšmid 1905, 100.

¹³² *CIL* III, 3016= *EDH* HD007914; Prilog 11.1.3.

¹³³ Ljubović B. 2000, 75.

Visina slova u 2. retku je 3,5, a u trećem 1,5 centimetara.¹³⁴ U zadnjem su redu slova N i D u ligaturi.

Tekst natpisa je sačuvan, a prema prijepisu iz *CIL*-a cjeloviti natpis je glasio:

L · AVRELIO
L · L · VICTORI
DOMO · AEQVO
AVG · ET · SENIAE
5 SAC · PRIM · CORP
AVGVSTALIVM
ORNAT · ORNAM
DECVRIONALIB
PLEBS · SENIENSIVM
10 AERE · CONLATO
CVRANT · AVR · SECVND

Razrješenje natpisa glasi: L(ucio) Aurelio / L(ucii) L(iberto) Victori / domo Aequo / Aug(ustali) et Seniae / 5 sac(erdoti) prim(o) corp(or)is / Augustalium / ornat(o) ornam(entis) decurionalib(us) / [p]lebs Seniensium / 10 [a]ere conlato / curant(e) Aur(elio) Secund(o).

Većina literature koja se bavi ovim spomenikom naglašava da se spol druge osobe na natpisu ne može iščitati te kraj natpisa razrješuju kao Aur(elio) Secund(o) ili Aur(eliae) Secund(ae).¹³⁵ Međutim, na ovome je natpisu jasno istaknuto da je osoba bila izvršitelj javne odluke da se ovaj spomenik postavi, što u rimsko doba nije mogla učiniti ženska osoba te stoga smatram da je navedena osoba muškog spola.

Iz ovog se natpisa mogu iščitati brojne informacije o Luciju Aureliju Viktoru - podrijetlom je iz Ekvuma (Aequum - agrarna kolonija koju je osnovao car Klaudije na području današnjeg Čitluka), bio je bivši rob-oslobođenik te svećenik carskog kulta - augustal. Augustali, okupljeni po šestorica u kolegiju, obnašali su carski kult u općinama. Funkcija augustala je trajala godinu dana i za njeno je obavljanje bilo potrebno ulagati određena sredstva u stvari od javnog značaja. Time je ova čast bila rezervirana za bogati,

¹³⁴ Glavičić M. 1994a, 30.

¹³⁵ Isti, 31; Ljubović B. 2000, 75; Ljubović E. 2001, 69.

povlašteni sloj.¹³⁶ Najčešće su augustalske časti vršili veoma bogati oslobođenici, pošto nije postojao drugi način statusnog napredovanja.¹³⁷

Kao takav je Lucije Aurelije Viktor spadao u ugledne članove Senije te su mu građani za njegove zasluge podarili ukrase dekurionske časti (one u upravi gradskog vijeća ili skupštine).¹³⁸ Također, zbog statusa oslobođenika i svećeničke službe, možemo pretpostaviti njegovo domaće podrijetlo, unatoč italskome imenu.¹³⁹ Kognomen *Victor* također je čest u provinciji Dalmaciji posebno tijekom kasne antike. Kod domaćeg je stanovništva zastupljen i oblik *Victorinus*.¹⁴⁰ Druga osoba koja se spominje na natpisu, Aurelije Sekund, nosi isti gentilicij kao augustal iz Ekvuma: oba su njegova imena italska, no u njegovoj imenskoj formuli nedostaje prenamen.

Natpis se datira na kraj 2. ili početak 3. st. po. Kr. Međutim, zbog statusa oslobođenika vjerojatna je datacija tijekom ili nakon vladavine cara Aleksandra Severa:¹⁴¹ naime, 24. g. po. Kr. donesena je *lex Visellia*, kojim je slobodno rođenje postalo jedan od preduvjeta za dekurionsku čast.¹⁴² Tek je Aleksandar Sever ozakonio primanje oslobođenika u gradsko vijeće.

Spomenik se danas nalazi u lapidariju Gradskog muzeja u Senju.

6.1.4. Flavija Prokula i Justo Napolitanac¹⁴³

Spomenik od bijelog vapnenca je nađen u crkvi Svetog Mateja te je bio izgubljen do 1995. godine, kada je Blaženka Ljubović pronašla ulomak tijekom inventarizacije kamenih spomenika iz crkve Svetog Franje. Spomenik je bio prekriven žbukom, što znači da je sekundarno upotrijebljen. Dimenzije sačuvanog ulomka su 38 (gornji dio), 22 (donji dio spomenika) x 35 x 11 centimetara.¹⁴⁴ Na natpisnom polju uokvirenom višestrukom

¹³⁶ Starac 2000, 133; za detaljni prikaz carskog kulta na području Liburnije usp. Miletić, Jadrić 2008

¹³⁷ Starac 2000, 134.

¹³⁸ Zaninović 1984a, 35.

¹³⁹ Alföldy 1969, 47: usp. ranije djelo istog autora (Alföldy 1965, 76.) u kojem autor govori u prilog tvrdnji da je Lucije Aurelije Viktor orijentalnog, a ne domaćeg podrijetla, potkrepljujući tu tvrdnju navodom da je u Čitluku prisutan velik broj Orijentalaca; Medini 1976, 69: autor također svrstava Lucija Aurelija Viktora u orijentalno stanovništvo, ne navodeći razlog zašto je tako odlučio.

¹⁴⁰ Alföldy 1969, 326.

¹⁴¹ Vladavina Aleksandra Severa trajala je od 222. do 235. godine poslije Krista.

¹⁴² Kurilić 1999, 227.

¹⁴³ *CIL* III, 3019= *EDH* HD042311; Prilog 11.1.4.

¹⁴⁴ Ljubović B. 2000, 78.

profilacijom u sedam redaka bio je uklesan natpis od kojeg je danas sačuvan samo dio od četiri retka:

] NAPO [
SF · VIVA [
TVLVM · [
] IT¹⁴⁵

Natpis prema prijepisu u *CIL*-u glasi:

[FLAVIA · PRO
CVLA · IVSTO
CONIVGI · SVO]
NAPO [LITANO]
5 SF · VIVA · [TI]
TVLVM · [PO
SV] IT

Restitucija natpisa: [Flavia Pro / cula Iusto / coniugi suo /] N(e)apo[litano]/ 5 s(e) viva [ti]/ tulum [po]/ [su]it.

Visina slova se ne navodi u literaturi; nemarno su klesana, a distingvensi se, prema prijepisu, nalaze između svake riječi ili slova. Miroslav Glavičić, Enver i Blaženka Ljubović kraticu S u 5. retku natpisa, tj. 2. retku sačuvanog ulomka razrješuju kao *sibi*; međutim, u svojem kasnijem radu Glavičić se odlučuje za čitanje *se*.¹⁴⁶ Između slova S i F nema distingvensa, jer je klesarskom greškom uklesano slovo F umjesto E: ako se F čita kao *fecit* razrješenje je natpisa nelogično, pošto slijede 2 glagola jedan za drugim (*sibi fecit viva titulum posuit*). Razrješenje *se viva titulum posuit* zvuči logičnije te sam se stoga za njega i odlučila. Ipak, također postoji i mogućnost da SF označava filijaciju: *S(exti) f(ilio)*, primjerice. Iako su slova prilično nepravilna, iz sačuvanog je ulomka i prijepisa u *CIL*-u vidljivo da su sve riječi međusobno odijeljene distingvensima te ću se stoga prikloniti mogućnosti koju smatram vjerojatnijom, tj. razrješenju *se viva titulum posuit*.

¹⁴⁵ Ljubović B. 2000, 78; Ljubović E. 2001, 75.

¹⁴⁶ Glavičić M. 1996, 26; *EDH* HD042311 – također razriješeno kao *se*.

Ime Flavije Prokule je italjsko. Ipak, i gentilicij *Flavius* i kognomen *Proculus* često je nosilo i domaće stanovništvo.¹⁴⁷ Najviše je natpisa sa spomenom Flavijevaca pronađeno upravo u Dalmaciji (208); slijede Hispanija sa 134 spomena te Italija sa 118.¹⁴⁸ Kognomen *Proculus* je najčešći i najrašireniji kognomen nastao izvođenjem iz prenomena.¹⁴⁹ Najviše puta je potvrđen u Hispaniji (102 puta), a zatim slijede Italija i Dalmacija s 91 spomena.¹⁵⁰

Što se Justa Napolitanca tiče, postavlja se pitanje iz kojeg je Neapola bio rodom, pošto su gradovi istog imena postojali u Kampaniji, Apuliji, Sardiniji; zatim u Africi kod Kartage, Neapol Skitski na Krimu, u Babiloniji, na Cipru itd.¹⁵¹ Međutim, italjski gentilicij *Flavius* te italjski kognomeni *Procula* i *Iustus*, koji je posebno raširen u Italiji (60),¹⁵² govore u prilog Neapola u Kampaniji.¹⁵³ Neapol u Kampaniji bio je grčki grad: prve su naseobine nastale još u 2. tisućljeću prije Krista. U 4. su ga stoljeću prije Krista pokorili Rimljani. Justovo ime, koje označava pravednika, spada u skupinu imena izvedenih iz određenih moralnih kvaliteta čovjeka koji ga nosi i u toj je skupini među najčešćima.¹⁵⁴

Natpis se prema gentiliciju *Flavius* datira na kraj 1. ili početak 2. st. po. Kr.¹⁵⁵ Ulomak natpisa se danas nalazi u lapidariju Gradskog muzeja u Senju.

6.2. Neizravna potvrda podrijetla

6.2.1. Kvarta Livija¹⁵⁶

Spomenik u obliku liburnskog cipusa nađen je 1975. godine na prostoru bivše pilane Olivieri, a objavljen je 1996. (OA 20, 16.).¹⁵⁷ od bijelog je vapnenca, visok 80 centimetara, a

¹⁴⁷ Alföldy 1969, 38. i 274.

¹⁴⁸ OPEL II 1999, 145.

¹⁴⁹ Kajanto 1965, 40.

¹⁵⁰ OPEL III 2000, 166.

¹⁵¹ Zaninović 1984a, 34.

¹⁵² Ime *Iustus* je veoma često među kršćanima- Miroslav Glavičić razmatra Justovu pripadnost kršćanskoj vjeri, no sve ostavlja na razini teorije- Glavičić M. 1996; OPEL II 1999, 210.

¹⁵³ Glavičić M. 1994a, 52; no Alföldy 1965, 76. zagovara teoriju o Neapolu na jugu Balkana ili u Palestini.

¹⁵⁴ Kajanto 1965, 68.

¹⁵⁵ Glavičić M. 1996, 27.

¹⁵⁶ EDH HD003409; Prilog 11.1.5.

donji mu promjer iznosi 41 cm.¹⁵⁸ Bogato je profiliran, a natpisno je polje uokvireno ovalnim ispupčenjem. Natpis je uklesan u četiri retka, a glasi:

QVARTA ·

LIVIA ·

SEVIVA ·

SIBI · FECIT ·

Slova su lijepa, uklesana pravilnom kapitalom. Visina slova u 1. retku je 4 centimetra, a u ostala tri 3 cm.¹⁵⁹ U trećem su redu riječi *se i viva* uklesane zajedno, bez distingvensa ili razmaka. Distingvensi se nalaze na kraju svakog retka te u četvrtom retku između riječi *sibi i fecit*. Također, formula *se viva sibi fecit* se nije često koristila. Tipična je za vrijeme ranog principata u Dalmaciji.¹⁶⁰

Kvarta Livija nosi italska imena, ali u muškom redoslijedu (kod muškarca bi *Quartus* bio prenamen, a kod žene kognomen, dok je *Livius* gentilicij, uobičajen u Italiji).¹⁶¹ Zaninović ističe kako su Liviji stari italski rod etruščanskog podrijetla, dok kognomen *Quartus*, -a označava red rađanja. Čest je, a najviše osoba koje su ga nosile bile su ženskog roda ili robovi.¹⁶² Kognomen je potvrđen 63 puta na spomenicima u Italiji, 42 puta u Noriku, 37 puta u Narbonskoj Galiji te 23 puta u Dalmaciji.¹⁶³ Matijašić smatra da postoji mogućnost da kognomen u ženskoj imenskoj formuli preuzme ulogu praenomina, koji inače ne postoji u ženskom imenskom obrascu.¹⁶⁴

Zbog oblika nadgrobnog spomenika pretpostavlja se njeno domaće podrijetlo. Cipusi su izrađivani monolitno, isključivo u sepukralne svrhe, a sastoje se od trupa u oblika valjka te konusa, na čijem je vrhu često završni ukras. Pojavljuju se od početka 1. stoljeća poslije Krista i u upotrebi ostaju do 3. st.¹⁶⁵ Možda je predstavljao imitaciju liburnske kolibe, što je u skladu s liburnskim shvaćanjem groba kao stana pokojnika.¹⁶⁶

¹⁵⁷ Šegvić 1996, 134.

¹⁵⁸ Ljubović B. 2000, 72.

¹⁵⁹ Glavičić M. 1994a, 48.

¹⁶⁰ Zaninović 1996, 354.

¹⁶¹ Alföldy 1969, 94.

¹⁶² Zaninović 1996, 354.

¹⁶³ *OPEL IV* 2002, 16.

¹⁶⁴ Matijašić 2002, 68.

¹⁶⁵ Suić 1952, 69.

¹⁶⁶ Šporer 2008, 8. i 42.

Kao i u slučaju Kvarte Livije, zbog cipusa se često pretpostavlja domaće podrijetlo pokojnika.¹⁶⁷ Njen je spomenik, tipa c prema Suiću, specifičan i stoga što je najsjeverniji spomenik u tipu liburnskog cipusa na Jadranu.¹⁶⁸

Spomenik se datira u prvu polovicu 1. st. po. Kr. zbog odsustva formule *Dis Manibus*, formule *se viva sibi fecit* te oblika slova i spomenika.¹⁶⁹

6.2.2. Veridija Psihe¹⁷⁰

Natpis je uklesan na mramornoj epistilnoj gredi unutar natpisnog polja uokvirenog dvostrukom profilacijom. Dimenzije sačuvanog dijela spomenika su 32 x 116 x 7-5 centimetara.¹⁷¹ Greda je nađena 1938. godine u blizini ranije spomenutog kipa Velike Majke (skulptura A) na prostoru iza katedrale gdje se nalazio božičin hram. Na njoj su nađeni ostaci žbuke te je vjerojatno bila sekundarno upotrijebljena, što je uzrokovalo odlamanje i oštećenja. Natpis glasi:

M · D · M · AVG · SA[

VERRIDIA · PSYCH[

U restituciji glasi M(agnae) D(eorum) M(atri) Aug(ustae) Sa[(crum) / Verridia Psych[e].¹⁷²

Blaženka Ljubović također pretpostavlja daljnje razrješenje oštećenog natpisa / d[e] s(ua) p(ecunia) f(ecit).¹⁷³ Naime, tijekom arheoloških istraživanja 1949./1950. pronađen je ulomak grede s isklesanom formulom D. S. P. F: iako je natpisno polje uokvireno na isti način kao i kod ranije spomenutog natpisa, materijal na kojem je natpis uklesan je različit (vapnenac). Smatram da su to dva različita epigrafska spomenika te ću ovo razrješenje iz tog razloga zanemariti.

Slova su uklesana kapitalom, visine 7 u prvom te 5,5 centimetara u drugom retku. Distingvensi između riječi su u obliku vrhova strelica okrenutih prema gore.¹⁷⁴ Ipsilon u

¹⁶⁷ Isto, 6.

¹⁶⁸ Suić 1952, 63: tip c je podvrsta cipusa tipa a, čije su karakteristike naglašeno izduženi konus s blago zakrivljenim stranama.

¹⁶⁹ Glavičić M. 1994a, 49.

¹⁷⁰ *ILJug* 1963, 87 (*ILJug* 248.= *EDH* HD034586); Prilog 11.1.6.

¹⁷¹ Isto, 87.

¹⁷² Glavičić M. 1994a, 38; Ljubović E. 2001, 56.

¹⁷³ Ljubović B. 2000, 69.

¹⁷⁴ Glavičić M. 1994a 38.

imenu dedikantkinje je neobično stiliziran: iznad okomite haste su isklesane dvije polukružne crte koje tako tvore slovo Y.

U Rim je kult Kibele uveden tijekom 2. punskog rata iz Pesinunta u Maloj Aziji.¹⁷⁵ U prvo je vrijeme većina vjernika koji su štovali Kibelu bili su pripadnici nižih društvenih slojeva te oslobođenici, a i Kibelino je svećenstvo pripadalo tome sloju. Božica je također imala veliki broj štovatelja među stanovništvom orijentalnog podrijetla, a od Klaudijeva vremena postaje nacionalna božica čiji su vjernici dolazili iz svih slojeva društva.¹⁷⁶

Podrijetlo dedikantkinje Veridije Psihe je upitno, no zbog gentilicija *Verridius*, koji se pojavljuje osim u Seniji još samo u sjevernoj Italiji (u Mediolanu, današnjem Milanu) i Africi moglo bi se pretpostaviti njeno italsko, možda i afričko podrijetlo.¹⁷⁷ Medini podrijetlo dedikantkinje dovodi u vezu s Veridijem Basom, prokuratorom Afrike od 117. do 138. po. Kr. (*CIL* VIII, 25943).¹⁷⁸ Međutim, grčki kognomen *Psyche* (nastao od imenice „duša“, *ψυχή*), susreće se najviše kod oslobođenica,¹⁷⁹ pa je moguće pretpostaviti da je Veridija Psihe bila oslobođenica obitelji Veridija, a njeno je grčko podrijetlo ostalo zabilježeno u kognomenu. Ivica Degmedžić dedikantkinju dovodi u vezu s mediolanskim Veridijem, vjerojatno pripadnikom bogatog trgovačkog sloja.¹⁸⁰ Smatra da su postojale trgovačke veze između Senije i Mediolana te da je kult Velike Majke u Seniju donijela upravo Veridija Psihe.¹⁸¹

Ovaj se spomenik datira u 1.¹⁸² ili 2. stoljeće poslije Krista.¹⁸³

6.2.3. Silicija Ditueijona i Azelion¹⁸⁴

Natpis sa spomenom dviju osoba, jedne čije ime možemo pročitati, dok je čitanje imena druge diskutabilno, otkriven je u arheološkim istraživanjima 2007. godine. Trenutačno je objavljen samo u članku Blaženke Ljubović, *Arheološka istraživanja na prostoru bivšeg*

¹⁷⁵ Degmedžić 1952, 256.

¹⁷⁶ Medini 1993, 13; za detalje o Velikoj Majci, posebice sljedbenicima u rimskodobnoj Hrvatskoj usp. Vilgorac Brčić 2012.

¹⁷⁷ Glavičić M. 1994a, 39; *OPEL* IV 2002, 159.

¹⁷⁸ Medini 1993, 6; autor navodi da u korist njenog afričkog podrijetla govori i epitet *Augusta* uz *Magna Deorum Mater*, koji je zabilježen još samo u provinciji Africi.

¹⁷⁹ Alföldy 1969, 276.

¹⁸⁰ *CIL* V 08116,62= *EDCS* 32100781, L(uci) Verridi/ Spiculi

¹⁸¹ Degmedžić 1952, 256, Vilgorac Brčić 2012, 89-90.

¹⁸² Ljubović E. 2001, 56: natpis datira u rani principat, tj. u 1. st. po. Kr, obrazlažući to onomastičkim i epigrafičkim karakteristikama samog natpisa.

¹⁸³ Medini 1993, 6. datira spomenik u 1. ili 2. stoljeće po. Kr. prema obliku slova na natpisu; Glavičić M. 1994a, 39 i Ljubović B. 2000, 69. datiraju spomenik u 2. stoljeće.

¹⁸⁴ *EDH* HD065015, Prilog 11.1.7.

vrta *Olivieri u Senju*.¹⁸⁵ Spomenik je nepravilan, dimenzija 32 x 22 cm i 26 x 30, debljine 5 centimetara.

Natpis uklesan u pet redaka glasi:

D · M ·
SILICIAE ·
DITVEIONI ·
A · SELLIO · PVB [
5 CONIVG

Restitucija natpisa: D(is) M(anibus) / Siliciae / Dítueioni / Asellio Pub[/ 5 coniug(i).

Visina slova nije poznata. Distingvensi se nalaze između svake riječi te na kraju prva 3 retka. Distingvens između slova D i M u prvome retku je stilizirani list.

Siliciji Dítueijoni spomenik je dao postaviti Aulo Selije/Aselije, vjerojatno njezin suprug.

Gentilicij *Silicius* pojavljuje se u Italiji i u zapadnim provincijama, Hispaniji i Narbonskoj Galiji, a poznata su tri spomena u Dalmaciji.¹⁸⁶ Etrušćanskog je podrijetla.¹⁸⁷ Od tog uobičajenog gentilicija mnogo je zanimljiviji kognomen *Dítueio*, žensko ime ilirskog podrijetla.¹⁸⁸ Kognomen je potvrđen nekoliko puta u blizini Bihaća, u Retinju.¹⁸⁹ Potvrđene su izvedenice *Díteio* te *Dito*, također i muška varijanta *Dítius*.¹⁹⁰ Sve navedene varijante imena ne spominju se nigdje drugdje na području Rimskog Carstva osim u provinciji Dalmaciji.¹⁹¹

U slučaju muškarca postoji nedoumica oko čitanja: gentilicij *Sellius/Selius* pojavljuje se u Italiji i Hispaniji. Iz Salone su poznata tri muškarca. Tada bi kognomen mogao glasiti *Publicius* ili *Publius*.¹⁹² Prvi je kao kognomen raširen u Italiji, najviše sjevernoj, a potonji posebice u srednjoj Italiji te na zapadu, preciznije u Španjolskoj.¹⁹³ Ako smatramo kako između slova A i S u četvrtome redu natpisa nema distingvensa ni razmaka te ime muškarca pročitamo kao Asellio, *Publicius* ili *Publius* bi mogao biti gentilicij. U svojstvu gentilicija ime *Publicius* je prilično često, posebno u sjevernoj Italiji te u provincijama sa keltskim

¹⁸⁵ Ljubović B. 2008.

¹⁸⁶ Alföldy 1969, 121; *OPEL* IV 2002, 81.

¹⁸⁷ Schulze 1904, 231.

¹⁸⁸ Alföldy 1965, 40; Schulze 1904, 32. i 38.

¹⁸⁹ *EDH* HD060212=*CIL* III, 10040 - D(is) M(anibus) / Iulio / Nepoti / ann(or)um L / Dítueio / marito in/compara/bili p(osuit) h(ic) s(itus) (est); Alföldy 1969, 189: SASp 93 (1940) S.138 -][Vin]dici posuit Dítueio c[oniu]gi][/] ann(or)um XXX [

¹⁹⁰ Alföldy 1969, 189: Klis, *CIL* III, 9032= *EDH* HD063810 - D(is) M(anibus) // Díteio / mater fi/li) pientis/simo def(uncto) / ann(or)um p(lus) m(inus) / XVIII b(ene) m(erenti) p(osuit)

¹⁹¹ *OPEL* II 1999, 102: *Díteius* i *Dito* potvrđeni su jednom svaki, dok je *Ditio* potvrđen tri puta.

¹⁹² Alföldy 1969, 119. i 276; *OPEL* IV 2002, 63.

¹⁹³ Alföldy 1969, 112.

stanovništvom. U Dalmaciji taj gentilicij nose obitelji oslobođenika.¹⁹⁴ Gentilicij *Publius* je raširen u srednjoj Italiji i Španjolskoj, dok se u drugim područjima rijetko susreće. U Dalmaciji ga nose Italici.¹⁹⁵ Mate Križman spominje ime *Asellio* unutar sjevernoistarskog popisa imena te ga smatra venetskim, dok Schulze spominje njegovo etruščansko podrijetlo.¹⁹⁶ U svojstvu kognomena *Asellius* je potvrđen na 10 natpisa Narbonske Galije, pet iz Italije te po dva u Dalmaciji i Hispaniji.¹⁹⁷ Na žalost, rasprostranjenost imena nam ne omogućuje nikakve konkretne zaključke o podrijetlu senijskog Azelijona.

Ditueio je jedino ime domaćeg podrijetla do sada nađeno na području rimske Senije. Najviše spomena tog imena potječe s područja Bihaća, što opet ne dokazuje izravno pripadnost određenom ilirskom narodu. Tako Radoslav Katičić pobija starije mišljenje Antona Mayera, koji je ime *Ditueio* smatrao nazivom jedne zajednice Ditiona južno od Bihaća¹⁹⁸ te drži da je ovo osobno ime dio delmatsko-panonskog onomastičkog kompleksa, koji obuhvaća delmatski i japodski teritorij te panonska plemena.¹⁹⁹ Također napominje da je za taj teritorij karakteristična tvorba ženskih imena na *-o, -onis, f.*

Duje Rendić - Miočević također često spominje ovo ime upravo s navedenih primjera u okolici Bihaća,²⁰⁰ ali ne napominje iz kojeg bi ilirskog naroda mogle biti nositeljice imena. S obzirom da teritorij u okolici Bihaća zauzimaju Japodi,²⁰¹ koji također nastanjuju neposredno senjsko zaleđe, možda i sam grad, možda nije preuzetno tvrditi da je Ilirka navedenog imena pripadala japodskome narodu. S obzirom da je ovo jedini spomen domaćeg imena na senijskome natpisu, vjerojatno je Silicija Ditueijona u grad došla iz mjesta u kojem romanizacija nije uzela toliko maha kao u Seniji. Njen se zavičaj vjerojatno nalazio u unutrašnjosti, možda upravo oko Retinija.

Spomenik se datira u period od sredine 1. do kraja 2. st. po. Kr.²⁰²

6.2.4. Karijena, Lucije Valerije Prisk i Veracija Paula²⁰³

¹⁹⁴ Isti, 119; 112.

¹⁹⁵ Isti, 119; 113.

¹⁹⁶ Schulze 1904, 129; Križman 1991, 258.

¹⁹⁷ *OPEL* I 1994, 183.

¹⁹⁸ Katičić 1962, 269.

¹⁹⁹ Katičić 1976, 180: autor objašnjava kako je ovaj teritorij odijeljen od noričkog onomastičkog sustava (obuhvaća istočne Alpe, Norik i dio Panonije), sjevernojadranskog (koji čine srodne liburnska, venetska i histarska antroponimija te područje doline istočnih Alpa) te ilirskog sistema (koji obuhvaća prostor južno od Delmatsko-panonskog onomastičkog sistema, područje koje nastanjuju tzv. *Illyrii proprie dicti.*)

²⁰⁰ Primjerice Rendić-Miočević 1948, 23; Rendić-Miočević 1975, 102.

²⁰¹ Marić 1975, 39-40: u okolici Bihaća pronađeni su natpisi sa spomenom *Praepositus et princeps Iapodum*; nekropole Golubić, Jezerine i Ribić dokazuju japodsku prisutnost na tome području od 8. st. pr. Kr.

²⁰² *EDH* HD065015.

²⁰³ *ILJug* 1978, 136 (*ILJug* 918.= *EDH* HD034586); Prilog 11.1.8.

Memorijalna ploča od bijelog mramora pronađena je u bivšoj crkvi svetog Ivana Krstitelja 1956. godine u sekundarnoj upotrebi, tijekom koje je oštećena. Dimenzije su ploče 28 x 57 x 8 centimetara, a na natpisnom polju visine 18 centimetara i uokvirenom trostrukom profilacijom u četiri je retka uklesano:

DEANAE · AVG · SA [
] MEMORIAM · CARIENAE · [
] MATRIS · L · VALERIVS · PR[.]SC[
.] ONIVGE · SVA · VERATIA · PA [..] A[

Restitucija glasi: Deanae Aug(ustae) Sa[c(rum)] / [in] memoriam Carienae I[/]matris L(ucius) Valerius Pr[i]sc[us cum] / c]oniuge sua Veratia Pa[ul]a[.

Natpis je uklesan pravilnom kapitalom. Visina je slova u prvome retku 3,5, u ostalima 2,5 centimetara. Riječi su odvojene trokutastim distingvensima.

Miroslav Glavičić je natpis pročitao Deanae Aug(ustae) Sa[c(rum)] / [in] memoriam Carienae [/] matris suo? Valerius Pr[i]sc[us cum] / [c]oniuge sua Veratia Pa[ul]a [. ²⁰⁴ Sporni dio u trećem retku je otučen i nečitak, ali zbog neslaganja padeža u izrazu *matris suo* zanemarila sam njegovo te se odlučila za prvo navedeno čitanje.

Sva tri imena koja se spominju, Karijena, u čiji je spomen ploča postavljena, njezin sin Lucije Valerije Prisk te njegova supruga Veracija Paula, koji ploču podižu, indiciraju njihovo italско podrijetlo. Karijenin kognomen je na žalost otučen te ga ne možemo razaznati, no gentilno ime *Cariena* dolazi iz Italije. Etruščanskog je podrijetla. ²⁰⁵ Osim u ovome slučaju iz Senije, ime do sada nije bilo potvrđeno u našim krajevima; štoviše, u ovome je obliku potvrđeno samo na natpisu iz Senije. ²⁰⁶ Gentilicij *Valerius* je italčkog podrijetla i jedan je od najraširenijih, posebno u sjevernoj Italiji te na istoku Carstva. ²⁰⁷ Samo u Dalmaciji je potvrđen 134 puta. ²⁰⁸ Tijekom kasne antike velik broj Orijentalaca nosi ovaj gentilicij. Kognomen *Priscus*, čije je značenje „star“, veoma je čest u Italiji, gdje je potvrđen zasad 147

²⁰⁴ Glavičić M. 1994a, 41.

²⁰⁵ Zaninović 1982, 47: autor navodi više natpisa iz Italije na kojima je ovaj gentilicij potvrđen: *Carinus* (CIL XI, 5301) u Hispellumu, današnjem Spello južno od Perugije; *Carianus* (CIL VI, 14938) i *Carinius* (CIL VI, 14402) u Rimu; u nekropoli Cerveterija nađena je posuda s natpisom *Mi Pupais Thina Karanas* ispisan grčkim slovima na etruščanskom jeziku. Grobnica je datirana u 7/6. st. prije Krista te je ovo najranija potvrda etruščanskog podrijetla imena.

²⁰⁶ OPEL II 1999, 37.

²⁰⁷ Alföldy 1969, 131; Zaninović 1982, 46.

²⁰⁸ OPEL IV 2002, 143.

puta; također je čest u Hispaniji (63), Narbonskoj Galiji (38), a na području provincije Dalmacije je spomenut 22 puta.²⁰⁹ U Dalmaciji se pojavljuje i kod domaćeg stanovništva.²¹⁰ Gentilicij *Veratius* je također italjski, etrušćanskog podrijetla, čest u južnoj Galiji, Italiji, svim zapadnim provincijama i u Podunavlju.²¹¹ Kognomen *Paullus/Paulus* je raširen u našim krajevima upravo na području Liburnije te u Saloni, a prvotno se dodjeljivao niskim, malenim ljudima.²¹² U Italiji je ime potvrđeno 38 puta, u Dalmaciji 26, a u Hispaniji 19 puta.²¹³

Natpis možemo datirati u 2. st. po. Kr, preciznije u doba careva iz dinastije Antonina (138.- 180), koji posebice štiju Dijanu.²¹⁴

6.2.5. Hermo i Gaj Antonije Ruf²¹⁵

Spomenik je pronađen 1891. godine na Vratniku kod Crkve svetog Mihovila. Već iduće godine o njemu piše Šime Ljubić, navodeći da je uz njega nađen jedan komad rimskog novca.²¹⁶ Također je naredio da se istraži teren gdje je spomenik nađen. Speleji na Vratniku nije bio prirodna špilja, već mala zgrada od nepravilnog kamenja, djelomično usječena u zemlju. Uz nju su nađeni ulomci posuda, zemljana svjetiljka te ulomci vinskih amfora.²¹⁷

Žrtvenik od bijelog vapnenca na kojem je natpis uklesan oštećen je na gornjoj strani gdje se nalazi ukrasni vijenac koji se sastoji od dva reda šiljastih listova. Spomenik je bogato profiliran, a dimenzije mu iznose 68 x 42 x 26 centimetra. Dimenzije natpisnog polja su 41 x 36, a natpis isklesan u devet redaka glasi:

I M
 SPELAEVM CVM
 OMNE · IMPEN
 SA HERMES C ·
 5 ANTONI · RVFI ·

²⁰⁹ *OPEL* III 2000, 163.

²¹⁰ Alföldy 1969, 273.

²¹¹ Schulze 1904, 379; Alföldy 1969, 134; *OPEL* IV 2002, 156.

²¹² Kajanto 1965, 243; Zaninović 1982, 47.

²¹³ *OPEL* III 2000, 129; Glavičić M. 1994a, 41: u prilog italjskom podrijetlu govori i rasprostranjenost kulta božice lova, Mjeseca i svjetlosti Dijane u Italiji, koju su Posebno štovale žene kao zaštitnicu rađanja. Međutim, postoji mogućnost da se iza lika Dijane krije autohtono božanstvo, čime bi štovanje Dijane zapravo govorilo u prilog domaćeg podrijetla.

²¹⁴ Zaninović 1982, 51.

²¹⁵ *CIL* III, 13283= *EDH* HD028597; Prilog 11.1.9.

²¹⁶ Ljubić 1892, 2.

²¹⁷ Brunšmid 1898, 190.

PRAEF · VEH · ET

COND · P · P ·

SER · VILIC · FORTV

NAT · FECIT

Razrješenje natpisa: I(nvicto) M(ithrae) / spelaeum cum / omne impen / sa Hermes C(ai) / 5 Antoni Rufi / praef(ecti) veh(iculorum) et / cond(uctoris) p(ublici) p(ortorii) / ser(vus) vilic(us) Fortu / nat(us) fecit.²¹⁸

Visina je slova u prva dva retka 3 centimetra, u trećem 3,5-4 cm, od četvrtog do osmog retka visina iznosi 3,5 cm, dok je u zadnjem retku 2 centimetra. Slova su pravilna, a V i M na kraju 2. retka su u ligaturi. Distingvensi su u 3. i 9. retku iza prve riječi, u 5, 6. i 8. iza prve dvije riječi, u 7. iza prve tri riječi, a u četvrtome na kraju retka.

Ovaj spomenik Nepobjedivom Mitri posvetio je rob vilik zakupnika državne carine i poštanskog predstojnika Gaja Antonija Rufa čije je ime Herma ili Herma Fortunat.²¹⁹ Prijašnja je literatura na ovome natpisu razlikovala tri osobe (Herma, Fortunata/Fortunatijana i Gaja Antonija Rufa): ipak, prema formulaciji samog natpisa je razvidno da su prisutne samo dvije,²²⁰ no nije jasno ima li vilik dvostruko ime ili je postavio spomenik jer ga je zadesila sreća.

Herma, iako rob, bio je dobro materijalno situiran pošto je bio u prilici podignuti ovaj spomenik Mitri. Natpis svjedoči da su robovi u carinskim postajama mogli skupiti znatan pekulij.

Spomenik se datira u vrijeme cara Antonina Pija, preciznije u razdoblje 147.-157. g. po. Kr, kada je Gaj Antonije Ruf obnašao dužnost zakupnika ilirske carine.²²¹ Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu, kojem ga je darovao župnik s Vratnika Mihovilović iste godine kad je otkriven.

U kultu iranskog boga Mitre naglašena je solarna komponenta. Mitra je rađan iz kamena. Njegovi su atributi bili nož i baklja: nožem je pokretao genezu, dok je baklja bila

²¹⁸ Glavičić M. 1994a, 43-44; Ljubović B. 2000, 169; Ljubović E. 2001, 59.

²¹⁹ Sanader 1995, 105: autorica kao dedikanta spominje Fortunata (oblik imena za koje se odlučila je Fortunatijan), a ne Herma.

²²⁰ Usp. Faustov posvetni natpis Mitri (*ILJug* 920.= *EDH* HD020913; Prilog 11.1.14), detaljnije na str. 49-50. ovog rada.

²²¹ Zaninović 1984a, 35; Glavičić M. 1994a, 44.

solarni simbol.²²² Popularnost je mitraizam stekao tijekom careva iz dinastije Severa: Karakala na srebrnjacima sa svojim likom nosi naziv *Sol Invictus Imperator*.²²³ Kult je bio posebice popularan među vojnicima, koji su ga prenijeli diljem Rimskog carstva te među robovima i osobama orijentalnog podrijetla, koji su često obavljali dužnosti u carini.

Zbog imena grčkog podrijetla, prema kultu koji je štovao te funkciji koju je obnašao, pretpostavlja se da je Hermo najvjerojatnije bio orijentalnog podrijetla.²²⁴ Teoforni kognomen *Hermes* (Hermo je bio grčko božanstvo zaštitnik putnika i lopova te glasnik bogova) je najrasprostranjeniji u Italiji (55), Narbonskoj Galiji (33) te Dalmaciji (31).²²⁵ *Fortunatus* je također ime koje su najčešće nosili oslobođenici (ako uzmemo da je Fortunat još jedno Hermovo ime: možda je Gaj Antonije Ruf imao više robova imena Hermo koji su uzeli dodatno ime kako bi se međusobno razlikovali). Ime Fortunat je na području Italije je spomenuto 61 puta, na području Dalmacije 60, a na području Hispanije 57 puta.²²⁶

Gaj Antonije Ruf je vjerojatno italiskog podrijetla: gentilicij *Antonius* posvuda je zastupljen, tijekom ranog principata najviše kod Italika, dok ga kasnije često nose i Orijentalci. Najviše je spomeničke građe sa spomenom ovog gentilicij pronadeno na području Hispanije (139), Italije (60) te Panonije (57).²²⁷ Kognomen *Rufus* posebno je zastupljen među stanovništvom Italije (137) i Hispanije (153). U provinciji Dalmaciji je potvrđeno 49 osoba tog imena, a ime je zastupljeno i među domaćim stanovništvom.²²⁸ Kognomen je prvotno označavao određeno tjelesno obilježje, primjerice boju kože ili kose: značenje mu je crven, crvenkast.²²⁹

6.2.6. Marko Gnorije Satir i Gnorija Sekundina²³⁰

Ulomak ploče od sivog vapnenca je pronađen 1995. godine prilikom inventarizacije u crkvi Svetog Franje. Dimenzije su ulomka 38 (46) x 35 x 11 centimetara. Natpisno polje je uokvireno trostrukom profilacijom, a vidljivi su i tragovi crvenog bojanja ploče. Također se vide tragovi žbuke te je ploča vjerojatno bila u sekundarnoj upotrebi.²³¹ Natpis je izrađen u

²²² Miletić 2007, 136.

²²³ Isti, 131.

²²⁴ Zaninović 1984a, 35; Glavičić M. 1994a, 45.

²²⁵ Alföldy 1969 215; *OPEL* II 1999, 179; Ljubović E. 2001, 60.

²²⁶ Kajanto 1965, 29; *OPEL* II 1999, 150.

²²⁷ Alföldy 1969, 59; *OPEL* I 1994, 131.

²²⁸ Alföldy 1969, 283; *OPEL* IV 2002, 35.

²²⁹ Kajanto 1965, 64.

²³⁰ *EDH* HD042310; Prilog 11.1.10.

²³¹ Glavičić M. 1996, 22.

spomen kćeri Marka Gnorija Satira, Gnorije Sekundine, koja je umrla u 18. godini života. Natpis je oštećen, a sačuvani dio glasi:

D · M · S · M · GN[

SATYR GNOR[

SECVNDIN · FIL[

A XIIIX · V · F · SIBI · ET [

Restitucija natpisa: D(iis) M(anibus) s(acrum) M(arcus) Gn[orius] / Satyr(us) Gnor[iae] / Secundin(ae) fil [(iae)] / a(nnorum) XIIIX v(ivus) f(ecit) sibi et [suis].²³²

Sva dosad objavljena literatura o ovome natpisu smatra da je spomenik dignut ženskoj osobi, iako se spol pokojnika ne može sa sigurnošću ustanoviti. Moguće je i da čitanje natpisa glasi D(iis) M(anibus) s(acrum) M(arci) Gn[orii] / Satyr(i) Gnor[ius] / Secundin(us) fil [(ius) / a(nnorum) XIIIX v(ivus) f(ecit) sibi et [suis].²³³ U ovome sam se slučaju odlučila za čitanje navedeno u svim objavama spomenika do sad, iako su zbog oštećenosti spomenika obje interpretacije natpisa moguće.

Slova su uklesana pravilnom kapitalom. U prvome retku su visoka 4, a u preostala tri 3,8 centimetra. Distingvensi se nalaze između riječi i slova u 1, 3 i 4. retku vidljive su okomite haste slova N u 1. te slova R u 2. i L u 3. retku.²³⁴

Gentilicij *Gnorius* je italiskog podrijetla: nije čest, no pojavljuje se u Italiji i na zapadu Carstva.²³⁵ Ali kognomen *Satyrus* upućuje na orijentalno, grčko podrijetlo i niži socijalni status. Kognomen nije čest, a dva su nađena na području provincije Dalmacije.²³⁶

Marko Gnorije Satir je vjerojatno bio oslobođenik nekog bogatog Gnorija, a u kognomenu je ostalo vidljivo njegovo podrijetlo.²³⁷ Kognomen *Secundinus*, deminutiv imena *Secunda*, posvuda je poznat i raširen, posebno u keltskim krajevima i u Španjolskoj, dok se u

²³² Glavičić 1996, 23; Ljubović B. 2000, 79.

²³³ Čitanje prema prijedlogu profesorice Brune Kuntić-Makvić

²³⁴ Glavičić 1996, 22.

²³⁵ Alföldy 1969, 88.

²³⁶ *OPEL* IV 2002, 53; *CIL* III 2144 te *CIL* III 8941.

²³⁷ Glavičić 1996, 24: autor napominje da su u Nadinu (*CIL* III, 14000) i Saloni također zabilježeni oslobođenici Gnorija; *OPEL* II 1999, 168. također navodi *CIL* III, 14000; Ljubović E. 2001, 74.

doba kasnog Carstva javlja i kod domaćeg stanovništva.²³⁸ Također je veoma raširen među robovima i oslobođencima.²³⁹

Natpis je datiran u sredinu 2. st. po. Kr. Danas se nalazi u lapidariju Gradskog muzeja u Senju.

6.2.7. Lucije Valerije Agatop i Valerija Montana²⁴⁰

Natpis je imao devet redaka, a sačuvan je samo u prijepisu. Pronađen je u bivšoj crkvi Svetog Ivana Krstitelja u sekundarnoj upotrebi kao spolija te glasi:

L · VALERIO
AGATHOPO
AVG · HVIC · ORD ·
SENIENSIVM
5 ORNAMENT · DECVR ·
PRIMO · DECREVIT
VALERIA · MONTANA
CONIVG · OPT ·
L · D · D · D ·

Restitucija natpisa glasi: L(ucio) Valerio / Agathopo / Aug(ustali) huic ord(o) / Seniensium / 5 ornament(a) decur(ionalia) / primo decrevit / Valeria Montana / coniug(i) opt(imo) / l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).²⁴¹

U sredini petog retka su slova N i T povezana ligaturom, isto kao slova I i T na kraju šestog. Distingvensi se nalaze između svih riječi te na kraju 3, 5, 8. i 9. retka. Opis spomenika nije sačuvan.

Lucije Valerije Agatop bio je član udruge augustala, zaduženih za održavanje carskog kulta, te član gradskog vijeća Senije. Kao i ostali nositelji gentilicija *Valerius* u Seniji, Lucije Valerije Agatop je spadao među najuglednije građane. Kognomen *Agathopus* ga označava

²³⁸ Alföldy 1969, 290.

²³⁹ Kajanto 1965, 77.

²⁴⁰ *CIL* III, 3017= *EDH* HD057698

²⁴¹ Glavičić M. 1994a, 34; Ljubović E. 2001, 65.

kao osobu grčkog podrijetla; podrijetlo vuče od grčke riječi *αγαθος*, koji označava moralne kvalitete čovjeka koji ga nosi: čestitost, plemenitost, dobrohotnost itd. Članstvo u kolegiju augustala indicira da je bio oslobođenik, a zadržavanje grčkog imena na mjestu kognomena indicira da je nedavno postao rimski građanin. Unatoč orijentalnom podrijetlu imena *Agathopus*, najviše natpisa s njegovim spomenom nađeno na području Italije (11) i Dalmacije (8).²⁴² Kognomen njegove žene Valerije Montane je italjski i veoma čest, posebno u keltskim krajevima: potvrđen je 36 puta u Hispaniji, 33 puta u Italiji, 27 puta u Narbonskoj Galiji te 12 puta u Dalmaciji.²⁴³ Natpis je također pokazatelj da je Senija imala status municipija i gradsko vijeće (*ordo decurionum*).²⁴⁴

Natpis se datira od sredine 2. do sredine 3. stoljeća poslije Krista.²⁴⁵

6.2.8. Lucije Valerije Agatop²⁴⁶

Drugi natpis Lucija Valerija Agatopa razbijen je i bačen u temelje neke ranosrednjovjekovne kuće na prostoru Široke Kuntrade, gdje je pronađen 1971. godine. Tekst je uklesan na ploči od vapnenca s profiliranim rubom. Dimenzije ulomka su 19 (lijevo) i 24,5 cm (desno) x 30 x 11 centimetara, a sačuvani dio glasi:

L · VALERI[

L · VALER · AG[

CVRIAM M[

] MI [

Restitucija natpisa glasi: L(ucius) Valeri[us... / L(ucius) Valeri(us) Ag[athopus? / curiam munere suscepto? /] mi [. ²⁴⁷

Visina slova u 1. retku je 4,5, u drugom 4, a u trećem i četvrtom 3 centimetra.²⁴⁸

²⁴² *OPEL I* 1994, 53.

²⁴³ Alföldy 1969, 248; *OPEL III* 2000, 87.

²⁴⁴ Glavičić A. 1968, 30; Starac 2000, 135. i 146: gradsko je vijeće odlučivalo o općinskim dobrima, financijama, zemljištima, vodama, cestama, praznicima, patronima itd. uvjeti ulaska u gradsko vijeće su bili muški spol, građanska pripadnost i boravište u općini, navršena određena godina života, financijska podobnost te častan život.

²⁴⁵ Glavičić M. 1994a, 33.

²⁴⁶ Prilog 11.1.11.

²⁴⁷ Glavičić M. 1994a, 32; Ljubović B. 2000, 75; Ljubović E. 2001, 64.

²⁴⁸ Glavičić M. 1994a, 32.

Dakle, ne može se ni razaznati da li je osoba na koju se natpis odnosi stvarno Lucije Valerije Agatop. Vidljivaa je informacija da su prisutna dva čovjeka koji nose isto ime, Lucije Aurelije, koji su najvjerojatnije bili srodnici.

Iako oštećen, natpis je veoma vrijedan jer svjedoči o postojanju kurije u Seniji. Natpis se datira od sredine 2. do sredine 3. stoljeća poslije Krista.²⁴⁹

6.2.9. Sarmencije Gemin

Natpis se nalazio na bazi mramornog kipića helenističkog božanstva Serapisa, spoja egipatskih bogova Ozirisa i Apisa. Na žalost, natpis je izgubljen, no ostao je zabilježen u prijepisu Josipa Brunšmida, koji je zabilježio da je na bazi dimenzija 6,5 x 3 cm bila tabula ansata široka 1,45 centimetara na kojoj je bio izlizani natpis u tri retka:

Sarmenti[us] / Geminus / [Sar]apidi [? D]e[o] [Sa]nct[o].²⁵⁰

Gentilicij *Sarmentius* je tipičan za Orijentalce u koje brojimo i ovog dedikanta, unatoč latinskom kognomenu *Geminus*.²⁵¹ Ovo je također zasad jedini poznati natpis sa spomenom gentilicija *Sarmentius* iz Dalmacije.²⁵² Sarmencijev kognomen označava okolnosti pri rođenju, to jest, vjerojatno je imao blizanca, a najrašireniji je na području Hispanije (17) te Italije (12), dok je u Dalmaciji pronađeno šest osoba s tim kognomenom.²⁵³

Serapis je grčko-egipatsko božanstvo ustoličeno u 3. st. pr. Kr. za vrijeme Ptolemeja II. Sotera u Aleksandriji.²⁵⁴ Kao i Mitra, Serapis je bio simbol Sunca i nepobjedivosti.²⁵⁵ Prikazivan je kao muškarac bujne kose i brade na prijestolju, a postaje popularan za vrijeme Hadrijana, dok ga Karakala proglašava službenim božanstvom.²⁵⁶ U Karakalino se vrijeme pojavljuje Serapisov epitet *sanctus*. Na području Ilirika dosad je nađeno deset posvetnih natpisa i 16 kipova Serapisa.²⁵⁷

²⁴⁹ Glavičić M. 1994a, 33.

²⁵⁰ *CIL* III, 15092= *EDH* HD032919

²⁵¹ Ljubović E. 2001, 67.

²⁵² *OPEL* IV 2002, 49.

²⁵³ Kajanto 1965, 75; *OPEL* II 1999, 164.

²⁵⁴ Begonja 2008, 20.

²⁵⁵ Glavičić M. 1994a, 46.

²⁵⁶ Selem 1997, 47.

²⁵⁷ *Isti*, 165. i. 167.

Epitet Sveti bog pridodan Serapisu važan je za dataciju navedenog natpisa u 3. st. po. Kr.²⁵⁸ Formula *Deo Sancto* je rijetka i neuobičajena: potvrđena je samo na jednom natpisu iz Yorka u Velikoj Britaniji.²⁵⁹

6.1. Pretpostavka podrijetla

6.3.1. Lucije Kalpurnije Maksim i Mutijena Maksima²⁶⁰

Pronađen je 1929. godine u bivšem vrtu obitelji Olivieri. Spomenik je izrađen od vapnenca dimenzija 96 x 61 x 53-62 centimetara. Bogato je profiliran, na vrhu ukrašen vegetabilnim motivom, a sa bočnih strana su isklesani zdjela i vrč-kantaros.²⁶¹ Na zaravnjenom je vrhu vrlo vjerojatno stajao portret pokojnika. Natpis je uklesan na natpisno polje dimenzija 45 x 42 centimetara u šest redaka te glasi:

L CALPVRNIO

MAXIMO

MVTTIENA

CLEMENTIS LIB [

5 MAXIMA

CONIVGI SVO VI

Restitucija glasi: L(ucio) Calpurnio / Maximo / Muttiena / Clementis lib [(erta)/ 5 Maxima / coniugi suo vi(va).²⁶²

Postoje neslaganja oko čitanja navedenog natpisa: četvrti je redak veoma oštećen zbog izlizanosti spomenika. Drugo bi čitanje bilo *Clementissima*,²⁶³ dok se većina autora priklanja čitanju Jare Šašela, *Clementis lib(erta)*.²⁶⁴ Također je sporno razrješenje posljednjeg retka: suo vi(va)²⁶⁵, vo(tum) vi(va)²⁶⁶ te suo vi(vo).²⁶⁷ Nedoumice oko razrješenja natpisa srećom ne

²⁵⁸ Glavičić A. 1982, 67.

²⁵⁹ Selem 1997, 47.

²⁶⁰ *ILJug* 1986, 405 (*ILJug* 2899= *EDH* HD035680).; Prilog 11.1.12.

²⁶¹ Ljubović B. 2000, 70

²⁶² *ILJug* 1986, 405.

²⁶³ Klemenc 1940, 3; Ljubović E. 2001, 54.

²⁶⁴ Glavičić M. 1994a, 47; Ljubović B. 2000, 71.

²⁶⁵ *ILJug* 1986, 405; Ljubović B. 2000, 71.

²⁶⁶ Glavičić M. 1994a, 47.

²⁶⁷ Ljubović E. 2001, 54.

utječu na čitanje imena. Visina je slova u 1. retku 5,5-6, u 2. retku 5-5,5, u 3. retku 4,5 centimetara, dok u preostalima iznosi 3,5 centimetara.²⁶⁸

Lucije Kalpurnije Maksim, kao i žena mu Mutijena Maksima, nose latinska imena, no vjerojatno su domaćeg podrijetla. Mutijenino ime se spominje samo u Senju, no Alföldy smatra kako je nesumnjivo italsko, dok ga Schulze svrstava među etrušćanska imena.²⁶⁹ Česta je muška inačica *Muttienus*, zabilježena u Zadru (*CIL* III, 6434) te Splitu (*CIL* III, 1660).²⁷⁰ Kognomen *Maxima* je najrasprostranjeniji i najčešći u Carstvu: domaće ga stanovništvo veoma često nosi.²⁷¹ Najviše je osoba ovog imena potvrđeno u Italiji (252), Dalmaciji (174) te Hispaniji (105).²⁷² Pretpostavlja se, zbog gentilicija *Calpurnius*, da je Lucije bio oslobođenik senatorske obitelji Lucija Kalpurnija Pizona, koja je imala posjede u Istri i Liburniji. Upravo zbog te je obitelji ovaj italski gentilicij etrušćanskog podrijetla čest u Liburniji.²⁷³ U Dalmaciji gentilicij se spominje 21 puta, a najčešći je u Hispaniji, gdje se spominje 85 puta.²⁷⁴ Domaće podrijetlo i oslobođenički status također govore u prilog čitanju četvrtog retka natpisa za koje sam se odlučila, *Clementis lib(erta)*. Međutim, sam natpis ne daje nikakve informacije o podrijetlu dvije osobe o kojima ostavlja trag: na svrstavanje među domaće stanovništvo odlučila sam se na temelju literature koja se natpisom bavila.

Spomenik se smatra za najstariji pronađen u Senju te se datira u vrijeme oko Kristova rođenja zbog kratkog lapidarnog stila, gentilicija Kalpurnije te oblika slova i samog spomenika.²⁷⁵ Zahvaljujući ovome primjeru vidi se da je domaći liburnijski obrazac imena zarana zamijenjen rimskim. Danas se nalazi u lapidariju Gradskog muzeja u Senju.

6.3.2. Gesija Maksima²⁷⁶

Iskopan je 1879, a iduće godine o tome *Viestniku HAD-a* piše profesor Ivan Radetić. Mjesto se ne zna točno: pretpostavlja se da je pronađen oko bivšeg vrta i pilane Olivieri. Dimenzije su spomenika 87 x 75 x 87 centimetara. Natpis, sačuvan samo u prijepisu, uklesan je u pet redaka i glasi:

²⁶⁸ Glavičić M. 1994a, 47.

²⁶⁹ Schulze 1904, 362; Alföldy 1969, 101.

²⁷⁰ Klemenc 1940, 3.

²⁷¹ Alföldy 1969, 242.

²⁷² *OPEL* III 2000, 70.

²⁷³ Schulze 1904, 138; Zaninović 1984a, 33.

²⁷⁴ *OPEL* II 1999, 25.

²⁷⁵ Klemenc 1940, 3.

²⁷⁶ *CIL* III, 10056= *EDH* HD061203

GESSIA

C · F ·

MAXIMA V · F ·

SIBI ET SVIS

5 H · M · H · N · S

U restituciji natpis glasi: Gessia / C(ai) f(ilia) / Maxima v(iva) f(ecit)/ sibi et suis / 5 h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur).²⁷⁷

Ne zna se koliko je iznosila visina slova; distingvensi se nalaze na kraju 2. i 3. retka te između riječi u istim recima.²⁷⁸

Na samome natpisu nema naznaka narodnosti ni zavičaja te se prema imenu zaključuje da je pokojnica italskog podrijetla: gentilicij *Gessius* čest je u Italiji i na zapadu Carstva, dok je na području provincije Dalmacije ovo njegov jedini spomen.²⁷⁹ Zbog onomastičkih karakteristika, tj. imenske formule koja se sastoji od gentilicija, filijacije i kognomena, spomenik se datira u 1. st. po. Kr.²⁸⁰ Formula H·M·H·N·S tipična je za vrijeme ranog carstva.²⁸¹ Spomenik je danas izgubljen: 1880. godine je bio uzidan u zid školske zgrade u Senju.²⁸²

6.3.3. Lucije Gavije Optat i Gavija Maksima²⁸³

Natpis je pronađen 1913. godine na nekropoli u Čopićevom naselju, sekundarno upotrijebljen kao nadgrobna ploča zidanog groba s kosturnim ukopom.²⁸⁴ Spomenik je izrađen od žućkastog vapnenca dimenzija 43 x 96 x 22,5 centimetara.²⁸⁵ Natpis je uklesan unutar tabule ansate dimenzija 55 x 35 centimetara, uokvirene profilacijom, u osam redaka i glasi:

LIB PAT

L · GAVIVS · OPTATVS · SAC ·

²⁷⁷ Glavičić M. 1994a, 51; Ljubović B. 2000, 170-171; Ljubović E. 2001, 79.

²⁷⁸ Glavičić M. 1994a, 51.

²⁷⁹ Alföldy 1969, 88; Zaninović 1984a, 33; *OPEL* II 1999, 166.

²⁸⁰ Alföldy 1969, 27.

²⁸¹ Isti, 30.

²⁸² Klemenc 1940, 5.

²⁸³ *ILJug* 1963, 87 (*ILJug* 247.= *EDH* HD033619); Prilog 11.1.13.

²⁸⁴ Zaninović 1996, 338.

²⁸⁵ *ILJug* 1963, 87.

LIBVRNOR · IMMEMOR · GAVIAE ·
 L · F · MAXIMAE · MATRIS · TEMPLVM
 5 A · PARTE · DEXTRA · AEDIC · LIBERO
 ADITV · MAIORI · ALTANO · CVM VALVIS
 ET · ACCVBIV · ET · SEDIBVS · VETVSTATE
 CORRVP TVM · A · SOLO · RESTITVIT

Slova su pravilno isklesana, ali se postupno smanjuju: u prvome retku visoka su 5 centimetara, u drugome 4, dok su u preostalim recima visoka otprilike 2,5 centimetra. Između svih riječi, a u 2. i 3. retku i na kraju retka uklesani su distingvensi. Također su u 4. i 6. retku slova V i M povezana ligaturom, a slovo I u riječi *valvis* je isklesano ukoso.²⁸⁶

Razrješenje natpisa: Lib(ero) Pat(ri) / L(ucius) Gavius Optatus sac(erdos) / Liburnor(um) immemor(iam) Gaviae / L(ucii) f(iliae) Maximae matris templum / 5 a parte dextra aedic(ulae) Libero / aditu maiori altano cum valvis / et accubitu et sedibus vetustate / corruptum a solo restituit.²⁸⁷

Osim natpisa o popravku svetišta, u Seniji je pronađena i ranije spomenuta mramorna kompozicija posvećena Liberu. Ovo italsko božanstvo vegetacije, plodnosti i vinove loze bilo je omiljeno u vinogradarskim mjestima, što Senija nije bila, ali je imala vodeću ulogu u tranzitu vina u unutrašnjost, posebice s otoka (Arbe, Krekse, Kurikte i Apsora) te su ga štovali trgovci vinom.²⁸⁸ Štovanje Libera bi također moglo poslužiti kao indikacija podrijetla, pošto bi njegov kult mogao predstavljati sinkretizam s domaćim božanstvom veoma bliskih karakteristika, Silvanom.²⁸⁹

Imena obje osobe na natpisu su italska: gentilicij *Gavius* je dosta raširen u srednjoj i sjevernoj Italiji, gdje se spominje 77 puta,²⁹⁰ a u Dalmaciji je potvrđen pet puta i nose ga većinom Italici, no zbog funkcije koju Lucije Gavijs Optat obnaša (*sacerdos Liburnorum*, svećenik etničke zajednice Liburna) vjerojatno je pripadnik domaćeg, povlaštenog sloja stanovništva koje dobiva rimsko građansko pravo.²⁹¹ Kognomen *Optatus* također je čest,

²⁸⁶ Glavičić M. 1994a, 37; navodi da je riječ *altano* u 6. retku vjerojatno je klesarska pogreška i trebala je glasniti *altario*.

²⁸⁷ Isti, 36; Ljubović B. 2000, 170; Ljubović E. 2001, 77.

²⁸⁸ Zaninović 1984b, 246.

²⁸⁹ Olujić 1990, 22.

²⁹⁰ Alföldy 1969, 87; *OPEL* II 1999, 162; Ljubović E. 2001, 77.

²⁹¹ Zaninović 1980, 190; Glavičić M. 2002, 9: svećenici carskog kulta posvjedočeni su na natpisu iz Jadera-Marko Trebije Prokul, *sacerdos Liburnorum* Arbe (*CIL* III 2931) te na natpisu iz Skardone-Tit Turanije Sedat

posebno raširen u keltskim krajevima i među robovima i oslobođencima: iz Italije dolazi 87 spomena imena, Hispanije 66, Narbonske Galije 64, a na području Dalmacije je osam osoba ovog imena za sada potvrđeno.²⁹² Najčešće su ga nosile osobe čije je rođenje bilo dugo i željno iščekivano.²⁹³

Domaće podrijetlo njegove majke, Gavije Maksime, također pretpostavljamo na temelju Optatove funkcije.

Obzirom da je upravo Liberov hram popravljen u spomen Gavije Maksime, moguće je da je Optatova majka sudjelovala u mističnim obredima ovog božanstva ili na neki drugi način bila vezana uz njegov kult.²⁹⁴ Lucije Gavije Optat na natpisu nema filijaciju i ima isto gentilno ime kao njegova majka, koja je bila slobodna rimska građanka. Anamarija Kurilić navodi da je u pitanju jedan od sljedećih slučajeva: Optatov otac nije imao puno rimsko građansko pravo (*ius conubii*), već latinsko pravo ili je bio rob (car Hadrijan obnavlja pravo *ius gentium*, po kojem je dijete slobodne rimske građanke i roba slobodno). Također postoje mogućnosti da je Optatov otac bio nepoznat ili imao isti gentilicij kao majka.²⁹⁵

Spomenik se datira u 2. st. po. Kr, preciznije u Hadrijanovo vrijeme, a danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

6.3.4. Faust i Tit Julije Saturnin²⁹⁶

Drugi posvetni Mitrin natpis nađen je 1932. godine, a do 1964. je bio u crkvi Svetog Mihovila, da bi zatim bio preseljen na današnju poziciju, u lapidarij Gradskog muzeja u Senju. Žrtvenik je od vapnenca, s natpisnim poljem uokvirenim dvostrukom profilacijom na prednjoj strani te ukrašen na bočnim stranama plastičnim prikazom zdjele i vrča. Dimenzije spomenika, gledano od dna prema vrhu, iznose 123,5 x 70- 55,5-67, 5 x 61-51-61 centimetara.²⁹⁷

Na natpisnome polju veličine 43 x 64 cm isklesan je tekst u osam redaka koji glasi:

(CIL III 2810). Oba su svećenika autohtonog podrijetla, što govori u prilog autohtonom podrijetlu Lucija Gavija Optata iz Senije.

²⁹² Kajanto 1965, 77; Alföldy 1969, 256; OPEL III 2000, 115.

²⁹³ Kajanto 1965, 296.

²⁹⁴ Glavičić M. 2002, 9.

²⁹⁵ Kurilić 1999, 196.

²⁹⁶ ILJug 1978, 137 (ILJug 920.= EDH HD020913); Prilog 11.1.14.

²⁹⁷ Glavičić M. 1994a, 45.

S · I · M

FAVSTVS

T · IVL · SATURNI

NI · PRAEF · VEHI

5 CVLOR · ET · COND

VCT · P · P · SER · VIL

PRO · SE · ET · SVIS

V · S · L · M

Razrješenje natpisa: S(oli) I(nvicto) M(ithrae) / Faustus / T(iti) Iul(i) Saturni / ni praef(ecti) vehi / 5 culor(um) et cond / uct(or)is p(ublici) p(ortorii) ser(vus) vil(icus) / pro se et suis / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).²⁹⁸

Dedikant Faust bio je vilik²⁹⁹ Tita Julija Saturnina, koji je obavljao istu dužnost kao ranije spomenuti Gaj Antonije Ruf. Jedan od najraširenijih i najčešćih kognomena, *Faustus*, najviše se spominje na natpisima iz Italije (69), Hispanije (43) te Narbonske Galije (31), a zatim slijedi Dalmacija sa 14 potvrda imena.³⁰⁰ Zbog kulta Mitre i položaja vilika u literaturi se pretpostavlja Faustovo orijentalno podrijetlo.

Tit Julije Saturnin je vjerojatno podrijetlom iz sjeverne Italije: gentilicij *Iulius* je drugi po rasprostranjenosti u provinciji Dalmaciji.³⁰¹ Kognomen *Saturninus* je bilo posvuda raširen, posebice u Africi te keltskim krajevima te je prisutan i u provinciji Dalmaciji, gdje je pronađeno 48 potvrda imena.³⁰² Najraširenije je teoforno ime, a ističe se po tome što je jedino latinsko teoforno ime koje je bilo rašireno među nobilima tijekom Republike³⁰³.

Natpis se datira u 2. st. po. Kr, preciznije oko 150. g. po. Kr.³⁰⁴

6.3.5. Valerije Valerijan i istoimeni sin³⁰⁵

²⁹⁸ Glavičić M. 1994a, 44-45; Ljubović B. 2000, 70; Ljubović E. 2001, 60.

²⁹⁹ Za detalje o položaju vilika usp. Sanader 1995.

³⁰⁰ Alföldy 1969, 201; *OPEL* II 1999 136; Ljubović E. 2001, 60.

³⁰¹ Alföldy 1969, 31.

³⁰² Kajanto 1965, 29-30. napominje kako je svaka četvrta osoba nosila jedan od sljedećih kognomena: Maksim, Faust, Fortunat, Prisk, Prokul, Ruf, Saturnin, Sekund te Viktor; Alföldy 1969, 288; *OPEL* IV 2002, 51.

³⁰³ Kajanto 1965, 54.

³⁰⁴ Glavičić A. 1968, 18.

³⁰⁵ *EDH* HD005747; Prilog 11.1.15.

Pravokutna stela od bijelog vapnenca nađena je 1975. godine na prostoru bivšeg vrta i pilane Olivieri. Dimenzije spomenika su 49 x 32 x 13 centimetara. Na vrhu stele je isklesan zabatni trokut s krugom u sredini i stiliziranim trokutastim listovima. Spomenik je zanimljiv zato što je jedini veteranski natpis pronađen na području Senije. Natpisno je polje uokvireno urezanom linijom, a dimenzije mu iznose 32 x 26 centimetra. Natpis uklesan u osam redaka i glasi:

D M
VALERIO
VALERIANO
VETERANO
5 LEG · XIII · GEMINE
VALERIVS · VA
LERIANVS
FILIVS · PATRI
PIENTISSIMO

U restituciji natpis glasi: D(is) M(anibus) / Valerio / Valeriano / veterano / 5 leg(ionis) XIII Gemin(a)e / Valerius Va / lerianus / filius patri / pientissimo.³⁰⁶

Slova D i M, kratica posvetne formule *Dis Manibus*, nisu isklesana unutar natpisnog polja, već između zabatnog trokuta i natpisnog polja, uz rub ploče. Visina tih slova iznosi 2 centimetra, od 1. do 4. retka visina je 3,5 cm, u 5. retku 3 cm, a nadalje 2,5 centimetra.³⁰⁷ U petom su redu slova N i E u ligaturi te nedostaje A iz dvoglasnika *ae*.³⁰⁸

Prema imenu se pretpostavlja da su veteran i njegov istoimeni sin koji mu podiže spomenik italiskog podrijetla: natpis ne pruža nikakvu izravnu informaciju. *Valerius* je jedan od najraširenijih gentilicija na području sjeverne Italije, Galije te naših pokrajina, dok je *Valerianus* treći po učestalosti kognomen izveden iz gentilicija; s područja provincije Dalmacije poznato je 15 Valerijana, a kognomen je narašireniji diljem Italije, Narbonske Galije i Hispanije.³⁰⁹ Legija u kojoj je veteran služio je ratovala s Britima tijekom ustanka koji

³⁰⁶ Glavičić M. 1994a, 50; Ljubović B. 2000, 72; Ljubović E. 2001, 70.

³⁰⁷ Glavičić M. 1994a, 49.

³⁰⁸ Zaninović 1996, 355.

³⁰⁹ Zaninović 1996, 357; *OPEL* IV 2002, 141.

je ugušen 61. godine nakon Krista te je tada dobila naziv *Legio XIII Gemina Martia Victrix*. 67. godine je poslana u Panoniju i Dalmaciju.

Natpis se datira u prvu polovicu ili sredinu 2. st. po. Kr, a danas je pohranjen u lapidariju Gradskog muzeja u Senju.

7. Analiza natpisa

7. 1. Spomen narodnosti na natpisu

Samo jedna osoba ima eksplicitno istaknutu narodnost: Aurelije Dionizije je u Senju došao iz Tiberijade te je Židov.

Židovstvo se razlikovalo od većine religija rimskoga svijeta po štovanju isključivo jednog boga, monoteizmu. Židovi su se raselili diljem Rimskog Carstva posebice nakon ustanka 66.-73. g. po. Kr, koji je ugušio car Tit. Jeruzalem i židovski Hram tada su bili razoreni, a rimska se uprava u Palestini služila represivnim mjerama protiv židovskog

stanovništva.³¹⁰ Represije su rezultirale sljedećim velikim ustankom u Hadrijanovo vrijeme: pobuna je izbila nakon što je na mjestu njihova hrama podignut Jupiterov hram. Ustanak, koji je trajao 3 godine (132.-135. g. po. kr.), bio je krvavo ugušen, a Židovima je bio zabranjen pristup u grad Jeruzalem.³¹¹ Možda je dolazak Aurelija Dionizija u Seniju, u kojoj je na kraju i završio životni put, u vezi upravo s tim ustankom. Židovi su u rimsko vrijeme bili građani drugog reda te ne čudi da su se držali zajedno, u zatvorenim zajednicama sa sinagogom kako središtem vjerskog i društvenog života. Osim senijskog natpisa, u Dalmaciji su Židovi natpisima potvrđeni samo u Saloni, gdje je postojala i židovska općina.³¹² Iz Salone potječu dva dovratnika s natpisom³¹³ te ulomak sarkofaga, svjetiljka i gema na kojima je prikazana menora. Svjetiljke s prikazom menore nađene su također u Aseriji i Andetriju.³¹⁴

Pošto je ovo jedini spomen narodnosti u zasad poznatoj epigrafskoj građi Senije, vjerojatno je da ona nije imala važnu ulogu u životu senijskog stanovništva. Pitanje je zašto upravo Aurelije Dionizije ističe svoju narodnost: možda kako bi naglasio veliku razliku svoje monoteističke vjere u odnosu na ostatak rimskog stanovništva koje je smatrao poganima; možda je komemorator, koji nije poznat s natpisa, doživljavao pripadnost židovskoj vjeri kao njegovu najistaknutiju osobinu koja ga izdvaja od ostatka stanovništva rimskodobne Senije, a možda je bio samo u prolazu kroz Seniju kada je umro te je komemorator istaknuo narodnost i zavičaj kako bi naglasio tko je pokojnik bio i otkuda je potjecao. O razlozima se može mnogo nagađati, međutim, za temu ovog rada je važno naglasiti da se iz poznate epigrafske građe rimske Senije može izvući zaključak da narodnost nije bila stavka koju je tadašnje društvo imalo običaj isticati, barem ne na natpisima.

Na spomeniku Lucija Gavija Optata³¹⁵ spominje se položaj svećenika Liburna; ovaj spomen narodnosti nije vezan za nijednu osobu, ali je vrijedan pokazatelj uklopljenosti liburnske narodnosne skupine u stanovništvo rimskodobne Senije.

7. 2. Spomen zavičaja na natpisu

Za četiri osobe imamo izravnu potvrdu zavičaja na samim natpisima. Među njih spada i gore spomenuti Aurelije Dionizije iz Tiberijade na Genezaretskom jezeru u Palestini.

³¹⁰ Yost 2005, 3.

³¹¹ Isti, 35.

³¹² Selem, Vilogorac Brčić 2012, 194.

³¹³ *ILJug* 131.

³¹⁴ Za detaljnije informacije o židovskoj zajednici u Saloni usp. Selem, Vilogorac Brčić 2012, 194-201.

³¹⁵ Detaljnije o natpisu na str. 47.-49. ovog rada.

Natpis koji je podigao Marko Klaudije Stratonik svome sinu Marku Klaudiju Marcijanu također svjedoči o zavičaju iz kojeg je otac dospio u Senj: Stratonik je podrijetlom bio iz Nikomedije u pokrajini Bitiniji, tj. današnjeg Ismita na Propontidi. Marcijan je možda umro na proputovanju kroz Senju te bi to mogao biti razlog naglašavanja odakle je došao.

Sljedeća potvrda zavičaja nalazi se na spomeniku Lucija Aurelija Viktora, koji je potjecao iz Ekvuma, danas Čitluka u Dalmaciji. Natpis je postavljen jer su mu građani zbog zasluga podarili ukrase dekurionske časti: kao stranac se vjerojatno morao dodatno potruditi kako bi se istaknuo i stekao ugled te se stoga možda i ističe njegov zavičaj.

Potvrda zavičaja nalazi se i na spomeniku koji je Flavija Prokula podigla svome suprugu Justu Napolitancu. Ipak, nije sigurno na koji se Neapolis Justov nadimak odnosi: u Kampaniji, Apuliji, Sardiniji, Africi kod Kartage, Neapol Skitski na Krimu, u Babiloniji, na Cipru itd.³¹⁶ Zbog italških imena Flavije Prokule, o čemu će biti riječ kasnije, priklonila sam se mišljenju da je Justo rodom iz Neapola u Kampaniji.

Za 22 se osobe sa senijskih natpisa pretpostavlja strano podrijetlo: ipak, samo četirima osobama istaknut je zavičaj na spomenicima od kojih su tri nadgrobna, a jedan počasnog karaktera.

S druge strane, asimilacija u sredinu i romanizacija su imale veliku ulogu u Rimskom Carstvu, pa tako i u rimskoj Senji: možda su i neki od nositelja uobičajenih rimskih imena u klasičnoj rimskoj imenskoj formuli podrijetlom iz domaćeg ili orijentalnog sloja: to možemo potvrditi na primjeru Marka Klaudija Stratonika (oslobođenika prve generacije, ako je suditi prema ostatku grčkog imena u funkciji kognomena) i njegova sina Marka Klaudija Marcijana, koji, iako nesumnjivo grčkog podrijetla, nosi uobičajeno rimsko ime; da nema spomena njegova oca po ničemu ne bismo mogli prosuditi njegovo podrijetlo, narodnost ili zavičaj.

7.3. Pretpostavka podrijetla

U ovu skupinu spada 16 natpisa sa spomenom 27 osoba. Osobe koje su svrstane u ovu skupinu nemoguće je odrediti narodnost i zavičaj iz kojeg potječu: moguće je samo na temelju rasprostranjenosti i osobitosti imena koje nose, funkcije koju obnašaju ili kulta kojem

³¹⁶ Zaninović 1984a, 34.

pripadaju ugrubo pretpostaviti podrijetlo. U većini se slučajeva podrijetlo pretpostavlja na temelju imena, to jest uglavnom nelatinski kognomeni nagoviještaju podrijetlo.

7.3.1. Pretpostavka domaćeg podrijetla

U slučaju Lucija Gavija Optata i njegove majke Gavije Maksime domaće se podrijetlo pretpostavlja zbog funkcije koju Optat obnaša – navedeni je *sacerdos Liburnorum*, tj. svećenik etničke zajednice Liburna. U ovome je slučaju upravo funkcija donijela prevagu u svrstavanju među stanovništvo domaćeg podrijetla, unatoč italiskim imenima *Gavius*, *Optatus* i *Maximus*.

Za Lucija Kalpurnija Maksima i njegovu ženu Mutijenu Maksimu u literaturi se pretpostavlja da su vjerojatno bili domaćeg podrijetla, unatoč italiskim imenima koja nose. Kao što je ranije spomenuto, gentilicij *Calpurnius* je čest u Liburniji među domaćim stanovništvom zbog obitelji senatora Lucija Kalpurnija Pizona, koja je imala posjede u Istri i Liburniji.

Italiska imena Kvarte Livije ne označavaju njeno italско podrijetlo: zbog nadgrobnog spomenika u tipu liburnskog cipusa smatra se da je domaćeg podrijetla.

Ime Silicije Dituejone je mješavina italčkog gentilicija i domaćeg kognomena, potvrđenog na natpisima u Retiniju kraj današnjeg Bihaća te se pretpostavlja da je domaćeg podrijetla, možda japodskog. Njen suprug bi mogao biti domaćeg podrijetla, posebice ako uzmemo u obzir čitanje imena kao *Asellio*.

Za Lucija Aurelija Viktora se također pretpostavlja domaće podrijetlo: nema jasno istaknute narodnosti, no pretpostavlja se na temelju statusa oslobođenika i obavljanja službe augustala, unatoč italiskim imenima.

Nedostatak domaćih imena na epigrafskoj građi rimske Senije, s iznimkom Silicije Dituejone, ostavlja samo mogućnost nagađanja na temelju imena, funkcije i uz pomoć relevantne literature, koja je u nekoliko slučajeva jedini izvor informacija o pretpostavljenom podrijetlu osoba. Neisticanje domaćeg podrijetla i autohtonih imena dovodi se u vezu s ranom romanizacijom te uklapanjem u rimsko društvo.

7.3.2. Pretpostavka grčkog ili orijentalnog podrijetla

Lucije Valerije Agatop nosi veoma čest italski gentilicij *Valerius*, no zbog kognomena *Agathopus* pretpostavlja se njegovo grčko podrijetlo.

Robovi Hermo i Faust, spomenuti na dva posvetna natpisa Mitri pronađena na Vratniku, vrlo su vjerojatno orijentalnog podrijetla. Ovaj je zaključak temeljen na njihovu imenu, kultu koji su štovali i funkciji koju su obnašali.

Sarmencije Gemin nosi gentilicij tipičan za Orijentalce te latinski kognomen. Na temelju njegova imena te pripadnosti Serapisovom kultu, posebno štovanome među Orijentalcima, pretpostavlja se njegovo orijentalno podrijetlo.

Nadgrobni natpis Gnoriji Sekundini, koji je podignuo njezin otac Marko Gnorije Satir, donosi sljedeće dvije osobe za koje se na temelju imena može pretpostaviti orijentalno ili grčko podrijetlo zbog očeva kognomena *Satyrus*. Njihov gentilicij je italski, što dovodi do zaključka da je Marko Gnorije Satir vjerojatno bio oslobođenik nekog Gnorija. Kognomen *Secundinus* je jedan od najraširenijih, a posebice je prisutan među robovima i oslobođenicima.

Štovateljica Velike Majke Veridija Psihe nosi rijedak italski gentilicij koji se, osim ovog slučaja iz Senije, pojavljuje još samo u Mediolanu i Africi, na temelju čega relevantna literatura pretpostavlja njeno italsko podrijetlo. Ipak, zbog grčkog kognomena *Psyche* veća je vjerojatnost da je Veridija Psihe bila oslobođenica obitelji Veridija te da je trag grčkog ili orijentalnog podrijetla ostao u njenom osobnom imenu, koje nakon oslobođenja prelazi u funkciju kognomena.

Iako za Marka Klaudija Stratonika znamo zavičaj, narodnost nije jasno istaknuta, no pretpostavlja se da su Stratonik i sin Marko Klaudije Marcijan bili grčkog podrijetla. Tome u korist govori i kognomen oca, Stratonik.

Skupina grčkog ili orijentalnog podrijetla je sama po sebi kompleksna. U rimsko su doba i Grci podrijetlom iz same Grčke bili smatrani Orijentalcima, tj. istočnjacima. Također ni na temelju grčkog imena ne možemo točno zaključiti grčko podrijetlo: poznato je da su grčki robovi bili veoma cijenjeni kao tutori i administratori zbog svoje obrazovanosti, što je rezultiralo pojavom robova grčkog imena koji nisu imali nikakve veze s Grčkom: njihovi bi im gospodari nadijelili takvo ime kako bi im povećali vrijednost.

Ni prisutnost grčkog pisma nije sigurna odrednica grčkog podrijetla, pošto je pismo bilo više civilizacijska odlika nego dokaz podrijetla. Miješanje grčkog jezika i latinskog pisma na natpisu Aurelija Dionizija je vjerojatno rezultat interakcije komemoratora i klesara koji je natpis izradio, iako Dionizije nije bio Grk. stoga natpis ide u prilog zaključku da je grčki jezik bio više odraz istočnog civilizacijskog kruga kojem je pokojnik pripadao nego odraz podrijetla, kao što je slučaj s Markom Klaudijem Stratonikom.

7.3.3. Pretpostavka italiskog podrijetla

Valerija Montana, žena ranije spomenutog člana udruge augustala Lucija Valerija Agatopa, nosi česti italiski kognomen, stoga bi se na temelju imena moglo pretpostaviti njeno italisko podrijetlo.

Na dva vratnička natpisa posvećena Mitri uz dva ranije spomenuta Orientalca se spominju se dvojica zakupnika državne carine, koje prema imenskoj formuli literatura svrstava u osobe italiskog podrijetla: Tit Julije Saturnin i Gaj Antonije Ruf.

Na spomeniku u čast božice Dijane spominju se tri osobe, Lucije Valerije Prisk te njegove žena i majka, Veracija Paula i Karijena. Prema imenima koja nose pretpostavlja se italisko podrijetlo svih navedenih.

Izgubljeni nadgrobni natpis Gesije Maksime, Gajeve kćeri, još je jedan spomen osobe vjerojatno italiskog podrijetla. Ipak, u nedostatku konkretnih dokaza, svrstavanje Gesije Maksime u skupinu osoba italiskog podrijetla izvedeno je na temelju literature koja se bavila natpisom i analizom imena i njegove rasprostranjenosti u Rimskome carstvu.

Imena Flavije Prokule i njenog supruga Justa iz Neapolisa, o kojem je već bilo govora, italiska su te pretpostavljamo italisko podrijetlo oba supružnika.

Druga osoba spomenuta na natpisu Lucija Aurelija Viktora nosi italiska imena, *Aurelius Secundus*, no nemoguće je odrediti njenu ili njegovu narodnost ili zavičaj, a pretpostavka domaćeg podrijetla Lucija Aurelija Viktora nije dovoljno dobar argument da i potonju osobu svrstamo u stanovništvo domaćeg podrijetla. Prema italiskim imenima ova se osoba svrstava u skupinu stanovništva koje je vjerojatno italiskog podrijetla.

Posljednji natpis koji spada u ovu skupinu donosi imena dvojice Valerija Valerijana, oca i sina. Gentilicij i kognomen, koji je izvedenica iz navedenog gentilicija, italska su te se u literaturi pretpostavlja italsko podrijetlo.

Nijedna osoba navedena u skupini stanovništva rimske Senije koje je italskog podrijetla nema nikakve određene naznake podrijetla: zaključci su izvedeni na temelju imena, kulta i relevantne literature. Ipak, kao što sam ranije spomenula, italska imena nisu isključivi dokaz italskog podrijetla: iza njih se može skrivati stanovništvo bilo kojeg dijela Rimskog carstva koje je u procesu romanizacije izgubilo svoje autohtono ime i preuzelo rimski obrazac imenovanja.

7.4. Statistički rezultati analize natpisa

Korpus natpisa kojim raspolažemo je premali da bi se izvlačili generalni zaključci za cjelokupno stanovništvo rimskodobne Senije.

Obradeno je ukupno osamnaest natpisa, četiri javnog (22%), devet nadgrobnog (50%) te pet posvetnog karaktera (28%), od čega po jedan Velikoj Majci, Dijani i Serapisu te dva Mitri. Na natpisima se spominje 30 osoba.

Za četiri osobe (13%) sa sigurnošću se zna zavičaj: Aurelije Dionizije je iz Tiberijade, Marko Klaudije Stratonik potječe iz Nikomedije, Lucije Aurelije Viktor iz Ekvuma, a Justo Napolitanac iz Neapola, makar se ne zna sa sigurnošću gdje je taj Neapol. U slučaju Aurelija Dionizija postoji i potvrda narodnosti: na nadgrobnome spomeniku je istaknuta pripadnost židovskom narodu. Dakle, narodnost je s potpunom sigurnošću moguće ustanoviti samo u jednome slučaju, što predstavlja 3% u ukupnome broju osoba potvrđenih na natpisima iz Senije i okolice.

Daljnjih 26 osoba je u skupini kojoj se podrijetlo pretpostavlja (87%).

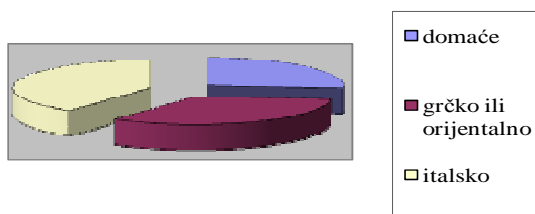
Za sedam se osoba pretpostavlja pripadnost domaćem, autohtonom sloju stanovništva. U domaće su stanovništvo tako svrstani Lucije Gavije Optat i majka mu Gavija Maksima, Lucije Kalpurnije Maksim sa ženom Mutijenom Maksimom, Kvarta Livija te Silicija Diteijona sa suprugom čije je ime vjerojatno bilo Aselije.

Grčkog ili orijentalnog podrijetla je vjerojatno sedam osoba: Lucije Valerije Agatop, Hermo, Faust, Veridija Psihe, Sarmencije Gemin te Marko Gnorije Satir sa kćeri Gnorijom Sekundinom.

12 osoba vjerojatno spada u skupinu Italika. Ovdje su svrstani Valerija Montana, Gaj Antonije Ruf, Tit Julije Saturnin, Lucije Valerije Prisk i njegova majka Karijena te supruga Veracija Paula, Gesija Maksima, Flavija Prokula sa suprugom Justom Napolitancem, Aurelije Sekund te otac i sin istoga imena, Valerije Valerijan.

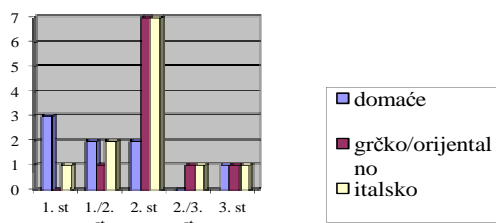
Uzevši u obzir osobe za koje se sigurno zna narodnost ili zavičaj i one za koje je moguće samo pretpostaviti, dolazimo do zaključka da je osam osoba vjerojatno domaćeg podrijetla, što čini 27% osoba spomenutih na natpisima. Ostalih 22 su stranog podrijetla. Od toga desetero se smatra orijentalnog ili grčkog podrijetla, a 12 italiskog. Dakle, stranci obuhvaćaju 73% osoba na natpisima; osobe orijentalnog ili grčkog podrijetla tvore 33%, a osobe italiskog podrijetla 40% ukupnog broja osoba spomenutih na epigrafskoj građi.

Pregled omjera stanovništva rimske Senije:

Prema dataciji spomenika, u 1. st. po. Kr. datiran je spomenik sa jednom osobom italiskog (3%) te tri osobe domaćeg podrijetla (9,5 %); na prijelaz iz 1. u 2. st. po. Kr. datirane su dvije osobe italiskog (6,5%), jedna grčkog/orijentalnog (3%) te dvije domaćeg podrijetla (6,5%); u 2. st. po. Kr. datira se sedam osoba grčkog/orijentalnog podrijetla (23%), sedam italiskog (23%) te dvije domaćeg (6,5%); na prijelaz iz 2. u 3. st. po. Kr. datira se jedna osoba grčkog/orijentalnog (3%) i jedna italiskog (3%) podrijetla; iz 3. st. po. Kr. imamo jednu osobu grčkog/orijentalnog (3 %), jednu italiskog (3%) i jednu domaćeg podrijetla (3%; Silicija Dituiejona).

Omjer stanovništva domaćeg, grčkog/orijentalnog i italiskog podrijetla od 1. do 3. st. po. Kr.

Iz ovih je podataka vidljiv priljev osoba grčkog/orijentalnog podrijetla u Seniju: u vrijeme 1. st. po. Kr. na natpisima su posvjedočeni samo došljaci italiskog podrijetla. Situacija se mijenja već tijekom 2. st. po. Kr, kada osobe grčkog/orijentalnog i italiskog podrijetla brojčano nadmašuju domaće stanovništvo posvjedočeno nađenim epigrafskim spomenicima.

Osim podataka o podrijetlu koji su najrelevantniji za ovaj rad, sa spomenika možemo iščitati niz drugih informacija: saznajemo također da na spomenicima prevladavaju muške osobe, kojih je 19, prema 11 ženskih. Dakle, muškarci čine 63% populacije zastupljene na natpisima, a žene 37%.

Društveni se položaj može odrediti za jedanaest osoba: dvoje su robovi grčkog ili orijentalnog podrijetla (6,5%), osmero oslobođenici: petero grčkog ili orijentalno i troje domaćeg podrijetla, što je 26,5% u ukupnome stanovništvu Senije. Za ostale osobe nije istaknuto, ali vjerojatno su bili slobodni ljudi (67%). Služba je istaknuta u slučaju devet osoba: prisutna su dva člana kolegija augustala i gradskog vijeća (6,5%), obojica vjerojatno domaćeg podrijetla; također dvojica vilika (6,5 %) grčkog ili orijentalnog podrijetla. Jedan veteran (3%) te dva zakupnika državne carine i predstojnika poštanskog ureda (6,5%) vjerojatno su italiskog podrijetla.

Najviše je nositelja gentilicija *Valerius* (5, tj. 17%): slijede Aurelijevci sa 3 osobe toga imena (10%) te po dva Klaudija, Gavija i Gnorija (svaki 6,5%). Ostali se gentiliciji na natpisima spominju samo jedanput.

Obiteljski su odnosi istaknuti na 9 natpisa: imamo jedan slučaj gdje sin podiže nadgrobni spomenik ocu Valeriju Valerijanu, s kojim dijeli ime te dva slučaja kada su sinovi izvršili određeno djelo ili samo podigli spomenike u čast svojih majki: Lucije Gavije Optat majci Gaviji Maksimi te Lucije Valerije Prisk majci Karijeni. Uz ime majke, s natpisa

saznajemo i ime Priskove supruge, Veracije Paule. Supružnički su odnosi zabilježeni na pet spomenika: osim upravo spomenutog Priskovog, iz natpisa su poznati i supružnici Lucije Valerije Agatop i Valerija Montana, zatim Lucije Kalpurnije Maksim i Mutijena Maksima, Flavija Prokula i Justo Napolitanac te Silicija Ditueijona i Azelion. Dva nadgrobna spomenika podižu očevi svojoj djeci: Marko Gnorije Satir kćeri Gnoriji Sekundini te Marko Klaudije Stratonik sinu Marku Klaudiju Marcijanu. Saznajemo i ime oca Gesije Maksime (Gaj), ime oca Gavije Maksime (Lucije) te da je Aurelije Dionizije imao tri sina.

Samo su tri osobe za koje se pretpostavlja grčko ili orijentalno podrijetlo istaknule obiteljske odnose, u odnosu na sedmero italiskog i sedmero domaćeg podrijetla.

Dob je poznata u slučaju troje pokojnika: Aurelije Dionizije je umro u pedesetoj godini života, Gnorija Sekundina sa osamnaest, a Marko Klaudije Marcijan sa šesnaest godina.

8. Zaključak

Samo se jednom eksplicitno navodi narodnost, a četiri puta zavičaj. Za ostale se podrijetlo može samo pretpostaviti na temelju kriterija koje sam ranije istaknula: imenske formule, štovanja različitih kultova te društveni položaji i funkcije. Za nekoliko se osoba ni takvi implicitni podaci ne pojavljuju na natpisima te se pretpostavka njihova podrijetla temelji

u potpunosti na dosad objavljenoj literaturi, u kojoj se o podrijetlu osoba pretpostavlja većinom na temelju imena koje nosi: najčešći je posredni indikator imena nelatinski kognomen osobe. Primjeri takvih kognomena u Seniji su grčka imena Dionizije, Stratonik, Psihe, Hermo, Satir, Agatop te domaće ime Ditueijona.

Na spomeniku Lucija Gavija Optata³¹⁷ spominje se položaj svećenika Liburna; ovaj spomen narodnosti nije vezan za nijednu osobu, ali je vrijedan pokazatelj uklopljenosti liburnske narodnosne skupine u stanovništvo rimskodobne Senije.

Slaba zastupljenost narodnosti i zavičaja na spomenicima rimskodobne Senije dovodi do zaključka da im senijska sredina nije pridavala veliku važnost, ili je barem nije običavala navoditi na natpisima. Drugi su podaci o osobama, kao što je njihov društveni status, štovanje određenog kulta, funkcija koju su obavljali itd. daleko zastupljeniji, što bi značilo da je za tadašnje društvo bio daleko važniji društveni i materijalni status osobe nego njegovo podrijetlo. S obzirom na značenje Senije kao važnog mjesta tranzita robe i interakcije ljudi iz čitavog Rimskog Carstva, vjerojatno je bilo uobičajeno svakodnevno sretati velik broj stranaca i veću pažnju pridavati dobrima koja su bila u ponudi i materijalnoj dobiti nego promišljanju o podrijetlu trgovca, kupca ili prijevoznika. Slučajevi u kojima su narodnost ili zavičaj navedeni na natpisu su iznimka, a ne pravilo: vjerojatno su postojale posebne okolnosti zbog kojih se te podatke navodilo, kao što su nenadani smrtni slučaj, vjerojatno na proputovanju (možda je upravo to razlog isticanja narodnosti i/ili zavičaja kod Aurelija Dionizija te Marka Klaudija Stratonika i sina mu Marka Klaudija Marcijana) ili posebne zasluge (u slučaju Lucija Aurelija Viktora).

Rana romanizacija i integriranje u rimsko društvo donijeli su zarana prihvaćanje uobičajenog rimskog imenskog obrasca. Domaće i grčko/orijentalno stanovništvo odbacuje svoja autohtona imena u pokušaju asimilacije u rimsko društvo, kako bi zakamufilirali podrijetlo koje se smatralo nižim od onog punopravnog rimskog stanovništva te eventualnu pripadnost nižem društvenom sloju, robovskom ili oslobođeničkom, što ponovno potvrđujem slučajem Marka Klaudija Stratonika i njegova sina Marka Klaudija Marcijana; otac je vjerojatno bio oslobođenik prve generacije, dok je već u drugoj generaciji nelatinski kognomen nestao i pojavila se uobičajena rimska imenska formula koja ničim ne indicira podrijetlo. Iz toga također proizlazi zaključak da italska imena nisu isključivi dokaz italskog

³¹⁷ Detaljnije o natpisu na str. ovog rada.

podrijetla: iza njih se može skrivati stanovništvo bilo kojeg dijela Rimskog carstva koje je u procesu romanizacije izgubilo svoje autohtono ime i preuzelo rimski obrazac imenovanja.

9. Summary

Chronological Period considered in thesis was determined by dating of inscriptions found in nowadays Senj and nearby site of mountain saddle Vratnik (1st-3rd century AD). Entire thesis was based on 18 epigraphic monuments and information contained within them.

Primary purpose was to find information about nationality and/or homeland of certain person and its origin and determine how is information about nationality and homeland expressed on epigraphic monuments of Roman Senia. If there weren't any explicit information about those items on epigraphic monument itself, assumption of origin was made from implicit indicators (name form, social status, honours, cult worshipping etc): in case even those indicators weren't present in inscription, information was drawn from contemporary literature relevant for the subject of this thesis.

In case of only four individuals place of origin or nationality could be determined from inscriptions (*Aurelius Dionisius*, *Lucius Aurelius Victor*, *Iustus Neapolitanus* and *Marcus Claudius Stratonicus*); for other ethnicity was assumed: eight were believed to be of autochthon origin (*Lucius Gavius Optatus*, *Gavia Maxima*, *Lucius Calpurnius Maximus*, *Muttiena Maxima*, *Quarta Livia*, *Silicia Dituio*, *Asellio* and aforementioned *Lucius Aurelius Victor*), further nine of Greek and/or Oriental origin (*Lucius Valerius Agathopus*, *Hermes*, *Faustus*, *Sarmentius Geminus*, *Marcus Gnorius Satyrus*, *Gnorio Secundina*, *Verridia Psyche*, *Marcus Claudius Stratonicus* and *Marcus Claudius Marcianus*) and twelve individuals were assumed to be of Italic origin (*Valeria Montana*, *Titus Iulius Saturninus*, *Caius Antonius Rufus*, *Cariena*, *Lucius Valerius Priscus*, *Veratia Paula*, *Gessia Maxima*, *Flavia Procula*, *Iustus Neapolitanus*, *Aurelius Secundus* and father and son bearing the same name, *Valerius Valerianus*).

Nationality was mentioned only once and homeland was pointed out in only four cases: those numbers lead to conclusion that information about those terms weren't very important or appreciated in Roman Senia. There are many more mentions of social status, cult worshipping, honours and functions within community than they are about nationality and homeland; all of those were more important for people of Senia to inscribe on their monuments than persons provenance was.

10. Bibliografija

10.1. Kratice

ANUBiH

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo

AA	<i>Archaeologia Adriatica</i> , Zadar
CHLSSF	<i>Commentationes humanarum litterarum Societatis Scientiarum Fennicae</i> , Helsinki
CIL III	<i>Corpus inscriptionum Latinarum vol. 3, Pars prior</i> . Ed: Mommsen, Theodor. Berlin: Academiae Litterarum Regiae Borussicae, 1873.
CIL III	<i>Corpus inscriptionum Latinarum vol. 3, Supplementum, Pars posterior</i> . Ed: Mommsen, Theodor, Hirschfield, Otto, Domaszewski, Alfred. Berlin: Academiae Litterarum Regiae Borussicae, 1902.
CSEL	<i>Croatiae schedae epigraficae Latinae (CSEL). Inscriptiones quae in Croatia ab anno MCMXCI usque ad annum MCMXCV repertae et editae sunt</i> . Ed: Šegvić, Marina. <i>Opuscula archaeologica</i> 20, Zagreb, 1996, 131-139.
EDCS	<i>Epigraphische Datenbank Clauss-Slaby</i> , http://www.manfredclaus.de/ , rujan 2014.
EDH	<i>Epigraphic Database Heidelberg</i> , http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home , rujan 2014.
HAZU	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
GZMS	<i>Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu</i> , Sarajevo
ILJug 1963	<i>Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt</i> . Ed: Šašel, Anna i Jaro. <i>Situla, Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani</i> 5, Ljubljana, 1963.
ILJug 1978	<i>Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt</i> . Ed: Šašel, Anna i Jaro. <i>Situla, Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani</i> 19, Ljubljana 1978.
ILJug 1978	<i>Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMIII et MCMXL repertae et editae sunt</i> . Ed: Šašel, Anna i Jaro. <i>Situla, Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani</i> 19, Ljubljana 1986.

<i>Izdanja HAD</i>	<i>Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb</i>
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
L&G	Latina et Graeca, Zagreb
OPEL 1994	<i>Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum, vol. 1, Aba-Bysanus.</i> Ed: Lörincz, Barnabas, Redö, Franciscus. Budimpešta: Archaeolingua Alapitvany, 1994.
OPEL 1999	<i>Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum, vol 2, Cabalicius-Ixus.</i> Ed: Lörincz, Barnabas. Beč: Archaeolingua Alapitvany, 1999.
OPEL 2000	<i>Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum, vol 3, Labareus-Pythea.</i> Ed: Lörincz, Barnabas. Beč: Archaeolingua Alapitvany, 2000.
OPEL 2002	<i>Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum, vol 4, Quadratia-Zures.</i> Ed: Lörincz, Barnabas. Beč: Archaeolingua Alapitvany, 2002.
RFFZd	<i>Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar</i>
SZ	<i>Senjski zbornik, Senj</i>
VAMZ	<i>Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb</i>
VAHD	<i>Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split</i>
VHAD	<i>Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb</i>
ŽA	<i>Živa Antika, Skopje</i>

10.2. Literatura

Alföldy 1965	Alföldy, Géza: <i>Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien.</i> Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.
--------------	--

- Alföldy 1969 Alföldy, Géza: *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag, 1969.
- Bartulović 2007 Bartulović, Željko: Neka pitanja iz povijesti Senja. *SZ* 34, Senj, 2007, 265- 296.
- Batović 2005 Batović, Šime: *Liburnska kultura*. Zadar: Matica Hrvatska i Arheološki muzej, 2005.
- Begonja 2008 Begonja, Sandra: *Serapisov kult u Hrvatskoj: diplomski rad*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2008.
- Brunšmid 1898 Brunšmid, Josip: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije II. *VHAD* 3, Zagreb, 1898, 151-205.
- Brunšmid 1905 Brunšmid, Josip: Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. *VAMZ* 8, Zagreb, 1905, 37-104.
- Brunšmid 1907 Brunšmid, Josip: Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. *VHAD* 9, Zagreb, 1907, 82-184.
- Cambi 1993 Cambi, Nenad: Bilješke uz kipove Kibe (Magna Mater) iz Senja. *SZ* 20, Senj, 1993, 33-44.
- Čače 1988 Čače, Slobodan: *Položaj rijeke Telavija i pitanje japodskog primorja*. *RFFZd* 27 (14), (1987/1988), Zadar, 1988, 65-92.
- Čače 1991 Čače, Slobodan: Rim, Liburnija i istočni Jadran u 2. st. pr. n. e. *Diadora* 13, Zadar, 1991, 55-76.
- Degmedžić 1952 Arheološka istraživanja u Senju. *VAHD* 53 1952, Split, 251-263.
- Glavaš 2010 Glavaš, Vedrana: Prometno i strateško značenje prijevoja Vratnik u antici. *SZ* 37, Senj, 2010, 5-18.
- Glavičić A. 1966 Glavičić, Ante: Arheološki nalazi iz Senja i okolice (I.) *SZ* 2, Senj, 1966, 383-426.
- Glavičić A. 1968 Glavičić, Ante: Arheološki nalazi iz Senja i okolice (II.) *SZ* 3, (1967/1968), Senj, 1968, 5-45.
- Glavičić A. 1982 Glavičić, Ante: Arheološki nalazi iz Senja i okolice (V.) *SZ* 9, (1981/1982), Senj, 1982, 63-90.

- Glavičić M. 1994a Glavičić, Miroslav: *Antička Senija, spomenici i topografija: magistarski rad*. Zagreb; Filozofski fakultet u Zagrebu, 1994.
- Glavičić M. 1994b Glavičić, Miroslav: Prilozi proučavanju poleogeneze Senije. *RFFZd* 32 (19), (1992/1993), Zadar, 1994, 79-104.
- Glavičić M. 1994c Glavičić, Miroslav: Značenje Senije tijekom antike. *SZ* 21, Senj, 1994, 41-58.
- Glavičić M. 1996 Glavičić, Miroslav: Tri rimskodobna natpisa iz Senja. *SZ* 23, Senj, 1996, 19-34.
- Glavičić M. 2002 Glavičić, Miroslav: Kult Libera u antičkoj Seniji. *SZ* 29, Senj, 2002, 5-28.
- Hrvatski leksikon* 1997 *Hrvatski leksikon*. Sv. 2, L-Ž. Gl. ur: Vujić, Antun. Zagreb: Naklada Leksikon, 1997, 691- 692.
- Kajanto 1965 Kajanto, Iiro: The Latin Cognomina. *CHLSSF* vol. 36, 2, Helsinki, 1965, 2-418.
- Katičić 1962 Katičić, Radoslav: Das Mitteldalmatische Namengebiet. *ŽA* 12, Skopje, 1962, 255- 292.
- Katičić 1968 Katičić, Radoslav: Najstariji jezici i narodi u senjskom primorju. *SZ* 3, (1967/1968), Senj, 1968, 46-53.
- Katičić 1976 Katičić, Radoslav: *Ancient languages of the Balkans. Part I*. The Hague, Paris: Mouton, 1976.
- Klemenc 1940 Klemenc, Josip: Senj u prethistorijsko i rimsko doba. *Hrvatski kulturni spomenici, I*, Senj. Zagreb: JAZU 1940.
- Križman 1991 Križman, Mate: *Rimska imena u Istri*. Zagreb: L&G, 1991.
- Križman 1997 Križman, Mate: *Antička svjedočanstva o Istri*. Pula: Zavičajna naklada „Žakan Juri“, 1997.
- Kozličić 1988 Kozličić, Mithad: *Historijska geografija istočnog Jadrana u svjetlu rezultata istraživanja antičkih geografskih djela: doktorska disertacija*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 1988.
- Kozličić 1990 Kozličić, Mithad: *Istočni Jadran u Geografiji Klaudija Ptolemeja*. Zagreb: L&G, 1990.
- Kurilić 1999 Kurilić, Anamarija: *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. st. po Kristu: antroponimija, društvena struktura, etičke promjene*,

- gospodarske uloge: doktorska disertacija.* Zadar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zadru, 1999.
- Kurilić 2008 Kurilić, Anamarija: *Ususret Liburnima. Studije o društvenoj povijesti ranorimske Liburnije.* Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2008.
- Leksikon* 1996 *Leksikon antičkih autora.* Ur: Škiljan, Dubravko. Zagreb: L&G, 1996.
- Ljubić 1879 Ljubić, Šime: Nadpisi. *VHAD* 1, Zagreb, 1879, 21-22.
- Ljubić 1886 Ljubić, Šime: Rimski nadpis u Senju grčkim pismeni. *VHAD* 8, Zagreb, 1886, 15-17.
- Ljubić 1892 Ljubić, Šime: Rimski nadpisi otkriveni tečajem god. 1891. u Hrvatskoj. *VHAD* 14, Zagreb, 1892, 1-4.
- Ljubović B. 2000 Ljubović, Blaženka: *Senj u prapovijesti, antici i ranom srednjem vijeku.* Katalog arheološke zbirke. Senj: Gradski muzej Senj, 2000.
- Ljubović B. 2008 Ljubović, Blaženka: Arheološka istraživanja na prostoru bivšeg vrta Olivieri u Senju. *SZ* 34, Senj, 2008, 279-292.
- Ljubović E. 2001 Ljubović, Enver: *Svjedočanstva o rimskoj Seniji.* Senj: Senjsko književno ognjište, 2001.
- Marić 1975 Istočna granica Japoda. Arheološka problematika Like: znanstveni skup, Otočac, 22.-24. IX. 1974. Split: *Izdanja HAD*, 1975, 39-43.
- Marković 2002 Marković, Mirko: *Klaudije Ptolemej: o razvoju kartografije do otkrića longitude.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2002.
- Matijašić 2009 Matijašić, Robert: *Povijest hrvatskih zemalja u antici: svezak I. Do cara Dioklecijana.* Zagreb: Leykam International, 2009.
- Matijević–Sokol 1994 Matijević–Sokol, Mirjana: Povijesna svjedočanstva o Senju i okolici (antički izvori). *SZ* 21, Senj, 1994, 25-40.
- Medini 1976 Etnička struktura stanovništva antičke Liburnije u svjetlu epigrafičkih izvora. Naseljavanje i naselja u antici. Materijali

- XV. X. kongres arheologa Jugoslavije. Prilep: Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1976, 67-85.
- Medini 1980 Medini, Julijan: Provincija Liburnia. *Diadora* 9, Zadar, 1980, 363-444.
- Medini 1993 Medini, Julijan: Kult Kibele u antičkoj Liburniji. *SZ* 20, Senj, 1993, 1-32.
- Miletić 2007 Miletić, Željko. Mithras Sol. *AA* 1, Zadar, 2007, 129-143.
- Miletić, Jadrić 2008 Miletić, Željko, Jadrić, Ivana: Liburnski carski kult. *AA* 2, Zadar, 2008, 75-90.
- Olujčić 1990 Olujčić, Boris: Liberov kult na području rimske provincije Dalmacije. *L&G* 35, Zagreb, 1990, 3-30.
- Olujčić 2007 Olujčić, Boris: *Povijest Japoda. Pristup*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.
- Patsch 1990 Patsch, Karl: *Lika u rimsko doba*. Gospić: Biblioteka „Ličke župe“, 1990.
- Radetić 1880 Radetić, Ivan: Rimski nadpis izkopan u Senju. *VHAD* 2, Zagreb, 1880, 91-92.
- Rečnik 1984 *Rečnik grčkih i latinskih pisaca antike i srednjega veka: Tuskulum leksikon*. Ur: Buhvald, Wolfgang, Holveg, Armin, Princ, Oto. Beograd: Vuk Karadžić, 1984.
- Rendić-Miočević 1948 Rendić-Miočević, Duje: *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije*. Split: Slobodna Dalmacija, 1948.
- Rendić-Miočević 1951 Rendić-Miočević, Duje: Onomastička pitanja sa teritorija ilirskih Delmata. *GZMS*, Sarajevo 1951, 33-47.
- Rendić-Miočević 1975 Rendić-Miočević, Duje: Lika i japodska antroponimska tradicija. Arheološka problematika Like: znanstveni skup, Otočac, 22.-24. IX. 1974. Split: *Izdanja HAD*, 1975, 97-108.
- Rogić 1965 Rogić, Veljko: Položaj Senja i gravitacija. Historijsko geografski i suvremeni odnosi. *SZ* 1, Senj, 1965, 7-21.
- Sanader 1995 Sanader, Mirjana: Vilicus - prilog poznavanju djelatnosti upravitelja imanja i državnog namještenika. *OA* 19, Zagreb, 1995, 97-109.
- Schulze 1904 Schulze, Wilhelm: *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*. Berlin: Weidmansche Buchhandlung, 1904.

- Selem 1997 Selem, Petar: *Izidin trag: egipatski kultni spomenici u rimskom Iliriku*. Split: Književni krug, 1997.
- Selem, Vilogorac Brčić
2012. Selem, Petar, Vilogorac Brčić, Inga: *Romis: Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani*. Zagreb: FF press, 2012.
- Starac 2000 Rimsko vladanje u Histriji i Liburniji: društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi II: Liburnija. Pula: Arheološki muzej Istre, 2000.
- Suić 1952 Liburnski nadgrobni spomenik („Liburnski cipus“). *VAHD* 53 1952, Split, 59-97.
- Suić 2003 Suić, Mate: *Antički grad na istočnom Jadranu*. Zagreb: Golden marketing, 2003.
- Szavitz Nossan 1970 Szavitz Nossan, Stjepan: Ceste Karlovac-Senj od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća. *SZ* 4, Senj, 1970, 127–167.
- Šašel Kos 2005 Šašel Kos, Marjeta: *Appian and Illyricum*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005.
- Šporer 2001 Šporer, Višnja: *Antičko- rimski nadgrobni spomenici na području Liburnije: diplomski rad*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2001.
- Viličić 1988 Viličić, Melita: Povijesna topografija III- urbanistički tragovi rimske Senije. *SZ* 15, Senj, 1988, 65-70.
- Vilogorac Brčić 2012 Vilogorac Brčić Inga: *Sljedbenici Velike Majke Kibele na tlu Hrvatske u rimsko doba: doktorski rad*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2012.
- Yost 2005 Yost, Frank: Židovi prvog kršćanskog stoljeća. *Biblijski pogledi* 13, Maruševac, 2005, 3-40.
- Zaninović 1980 Zaninović, Marin: Antička naselja ispod Velebita. *SZ* 8, Senj, 1980, 187-196.
- Zaninović 1982 Zaninović, Marin: Kult božice Dijane u Seniji. *SZ* 9, (1981/1982), Senj, 1982, 43-52.

- Zaninović 1984a Zaninović, Marin: Stanovništvo velebitskog Podgorja u antici. *SZ* 10/11, (1983/1984), Senj, 1984, 29-40.
- Zaninović 1984b Zaninović, Marin: Štovanje Libera na istočnom Jadranu. Simpozijum Duhovna kultura Ilira, Herceg-Novi, 4.-6. XI. 1982. Ur: Benac, Alojz. Sarajevo, ANUBiH 1984, 245-252.
- Zaninović 1996 Zaninović, Marin: *Od Helena do Hrvata*. Zagreb: Školska knjiga, 1996.

11. Prilozi

11.1. Natpisi³¹⁸

11.1.1. Spomen Aurelija Dionizija (*CIL III*, 10055), inv. br. AMZ KS-338

³¹⁸ Napomena: fotografije natpisa ljubazno su ustupili Gradski muzej Senj i Arheološki muzej u Zagrebu.

11.1.2. Marko Klaudije Stratonik u spomen sina Marka Klaudija Marcijana (*CIL* III, 15094), inv. br. AMZ KS-183

11.1.3. Senijski puk postavlja počasni natpis (*CIL* III, 3016), inv. br. GMS 14

11.1.4. Flavija Prokula u spomen suprugu Justu Napolitancu (*CIL* III, 3019), inv. br. SB 101

11.1.5. Spomen Kvarte Livije (*OA* 20, 16.), inv. br. GMS 15

11.1.6. Veridija Psihe postavlja natpis Velikoj Majci (*ILJug* 248.), inv. br. GMS 4

11.1.7. Spomen Silicije Ditueijone i supruga Azeliona³¹⁹

³¹⁹ Slika preuzeta iz Ljubović B. 2008

11.1.8. Lucije Valerije Prisk u spomen majke Karijene (*ILJug* 918.), inv. br. GMS 8

11.1.9. Hermova posveta Mitri (*CIL* III, 13283), inv. br. AMZ KS-237

11.1.10. Marko Gnorije Satir u spomen kćeri Gnorije Sekunde, inv. br. SB 100

11.1.11. Lucije Valerije Agatop i gradnja kurije, inv. br. GMS 10

11.1.12. Spomen Lucija Kalpurnija Maksima i Mutijene Maksime (*ILJug* 2899), inv. br. GMS 1

11.1.13. Lucije Gavije Optat i Liberovo svetište (*ILJug* 247.), inv. br. AMZ KS-945

11.1.14. Faustova posveta Mitri (*ILJug* 920), inv. br. GMS 7

11.1.15. Valerije Valerijan u spomen istoimenog oca, inv. br. GMS 16

11.2. Odlomci djela starih pisaca

11.2.1. Pseudo Skilak, *Oplovba uz napuštene obale Europe, Azije i Libije* (Skyl. 21)³²⁰

Skyl. 21

L i b u r n i. – Iza Istrâ dolazi narod Liburnâ. U zemlji toga naroda obstoje uz more od gradova [[ovi: Jaderatini, Absirtejci, Alupsi, Olsi, Nedeti, Enonci³⁵]]. Liburnima zapovijedaju žene³⁶, koje su žene slobodnih muževa a ôpçê i s vlastitim robovima i s muškarcima obližnjih krajeva.

Uz tu zemlju nalaze se ovi otoci kojih znam reći imena (ima, naime, i mnoštvo drugih, bezimenih otokâ): otok Istrida³⁷ dug tri stotine i deset stadija, širok stotinu dvadeset, zatim [[Kositreni]] otoci³⁸, i Mentoride.³⁹ [Ti su otoci veliki.]

Slijedi rijeka [[Krka⁴⁰]].

Plovidba uz liburnsku zemlju traje dva dana.

Skyl. 21

Λιβυρνοί. – Μετὰ δὲ Ἰστρου Λιβυρνοὶ εἰσιν ἔθνος [Ἐν δὲ τούτῳ τῷ ἔθνει πόλεις εἰσὶ παρὰ θάλατταν [[αἶδε · Ἰαδερατίνοι, Ἀψύρται, Ἀλονηνοί, Ὀλσοί, Νεδήται, Αἰώνιοι.]] Οὗτοι γυναικοκρατοῦνται, καὶ εἰσὶν αἱ γυναῖκες ἀνδρῶν ἐλευθέρ[[ων]], μίσγονται δὲ τοῖς ἑαυτῶν δούλοις, καὶ τοῖς πλουσιωχοῦσι ἀνδράσι.] Κατὰ ταύτην τὴν χώραν αἶδε νῆσοι εἰσιν, ὧν ἔχω εἰπεῖν τὰ ὀνόματα (εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι ἀνώνυμοι πολλαί). Ἰστρίς νῆσος σταδίων τί, πλάτος δὲ ρκ', [[Κασσιτερίδες,]] Μεντορίδες. Αὕται δὲ αἱ νῆσοι εἰσι μεγάλαι. [[Καταιβάτης]] ποταμός. Παράπλους τῆς Λιβυρνίδος χώρας ἡμερῶν δύο.

11.2.2. Plinije Stariji, *Prirodoslovlje*

a.) (*Plin NH III, 129*)³²¹

Velicina istarskoga poluotoka

Plin. *NH* 3, 129

Istra se ispružila u more kao poluotok. Neki joj navedoše širinu od četrdeset tisuća koračaja, a ophod od stotinu dvadeset i pet tisuća, kao i susjednoj Liburniji i Plominskom zaljevu³⁰⁸, dok drugi navode

ophod od dvjesti dvadeset i pet tisuća; drugi opet daju Liburniji sto i osamdeset tisuća koračaja. Neki su Japudiju u istarskom zaleđu protegnuli³⁰⁹ do Plominskoga zaljeva, sa stotinu i trideset tisuća koračaja, pa su Liburniji³¹⁰ pripisali stotinu i pedeset tisuća koračaja. Tuditan³¹¹, koji je pokorio Histre, zapisao je ondje³¹² na svome kipu: "Od Akvileje do rijeke Ticija³¹³ tisuću stadija".³¹⁴

Plin. 3, 129.

Histria ut paeninsula excurrit. latitudinem eius XL, circuitum CXXV prodidere quidam, item adhaerentis Liburniae et Flanatici sinus, alii CCXXV, alii Liburniae CLXXX. nonnulli in Flanaticum sinum Iapudiam promovere a tergo Histriae CXXX, dein Liburniam CL fecere.

Tuditano, qui domuit Histros, in statua sua ibi inscripsit: ABAQVILEIA AD TITIVM FLVMEN STADIA Mm. oppida Histriae civium Romanorum Agida, Parentium, colonia Pola, quae nunc Pietas Iulia, quondam a Colchis condita; abest a Tergeste CV.

³²⁰ Križman 1997, 46-47.

³²¹ Isti, 268-271.